

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Лук'яненко Юлія Михайлівна

**ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ О. В. Шаповалова,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри дошкільної і
початкової освіти

« ____ » _____ 2020 року

Виконавець:

_____ Ю. М. Лук'яненко

« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ	
1.1. Формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків як наукова проблема.....	7
1.2. Характеристика української казки як засобу формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків.....	18
1.3. Педагогічні умови формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки	31
Висновки до розділу 1.....	40
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ	
2.1. Діагностика критеріїв, показників та рівнів сформованості дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.....	41
2.2. Формувальний етап дослідження	45
2.3. Аналіз ефективності педагогічних умов формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки.....	49
Висновки до розділу 2.....	56
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Соціально-культурні процеси, які відбуваються у суспільстві й впливають на стиль людських стосунків, моделі міжособистісної взаємодії, проникають у сферу стосунків дітей дошкільного віку та дорослих. Батьки, створюючи сімейний мікроклімат, формують у дітей ціннісні орієнтації та моральні норми, виховують у них суспільно значущі особистісні якості поступово залучають до суспільного життя. Українська казка активізує уяву дитини, змушує співпереживати, внутрішньо сприяти персонажам, а в результаті цього співпереживання у дитини з'являються не тільки нові знання та уявлення, але і нове емоційне ставлення до людей, особливо до батьків.

Доцільність звернення до обраної проблематики підтверджується положеннями законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), «Базового компонента дошкільної освіти» (2012 р.), програмами розвитку дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування шанобливого ставлення дітей до дорослих у психологічному, педагогічному аспектах розглядалася багатьма вченими минулого і сучасності. Зокрема, науковцями проаналізовано роль спілкування в особистісному становленні дитини старшого дошкільного віку (Д. Ельконін, О. Кононко, В. Кузьменко, М. Лісіна, А. Рузьська, Є. Суботський); особливості становлення у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітків (В. Павленчик, Т. Поніманська, Ю. Приходько, Т. Репіна); вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей дошкільного віку (О. Запорожець, В. Котирло, Г. Кошелєва, Я. Неверович, Л. Стрелкова); підготовка майбутніх вихователів до формування у дітей дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих (О. Бутенко, О. Козлюк, А. Курчатова).

Численними психолого-педагогічними дослідженнями визнано питомий педагогічний потенціал художньої літератури у вихованні дітей дошкільного

віку (Н. Карпінська, Л. Стрелкова, Н. Химич); а одним з її дієвих засобів виокремлюється дитячий фольклор а також, українська казка як невід’ємний компонент рідної культури.

Проте питання формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки досліджено недосконало і потребує подальших наукових розробок.

Отже, актуальність проблеми, її наукове та практичне значення, недостатня розробленість у теорії та практиці дошкільної освіти визначили тему кваліфікаційної роботи: *«Формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки»*.

Мета і завдання дослідження. Виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

Відповідно до мети визначено такі *завдання дослідження*:

1. Розкрити сутність процесу формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

2. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки.

Об’єкт дослідження – процес формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки.

Матеріали та методи дослідження:

– *теоретичні:* аналіз, порівняння, узагальнення наукових джерел з метою уточнення досліджуваних понять «повага», «шана», «шанобливе ставлення»; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду, систематизація та узагальнення теоретичних та емпіричних даних для обґрунтування педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

– *емпіричні:* статистичні, діагностичні (бесіда, анкетування), педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи), систематичне спостереження, з метою доведення ефективності педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

Наукова новизна одержаних результатів:

– *визначено та обґрунтовано* теоретичні основи та педагогічні умови формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки; педагогічні умови (створення розвивального середовища у закладі дошкільної освіти з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання вихованцями морального змісту казок; систематичне збагачення знань дітей старшого дошкільного віку змістом казок морального спрямування; залучення дітей до практично зорієнтованої діяльності в контексті творчої інтерпретації казкових сюжетів з подальшою поведінковою проекцією);

– *уточнено* сутність поняття «шанобливе ставлення» стосовно дітей старшого дошкільного віку, що визначається як вияв поваги, що ґрунтується на індивідуальних моральних чеснотах чи якостях особистості, до якої це ставлення виявляється.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки. Результати педагогічного дослідження можуть бути використані в практичній роботі вихователів закладів дошкільної освіти під час підготовки і проведення занять.

Апробація результатів та публікації проводились у процесі виступів і обговорень основних положень та результатів дослідження на 2-х наукових конференціях:

Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (м. Суми, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 23-24 квітня 2020 року) і Всеукраїнська науково-практична конференція «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи» (м. Суми, кафедра дошкільної і початкової освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, 23-24 квітня 2020 року).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок. У тексті вміщено 2 рисунка, 6 таблиць. Додатки викладено на 8 сторінках. У списку 97 використаних джерел, що охоплюють 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ

1.1. Формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків як наукова проблема

Проблема шанобливого ставлення набуває все більшої актуальності. В умовах сучасних суспільних відносин, підкорення їх потребам ринку, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного важливим є пошук ефективних форм, методів та засобів морального виховання дітей дошкільного віку.

На перший план вітчизняної науки представлено теорії, що проголошують першість особистісних цінностей перед цінностями окремих груп [6, с. 165]. Насамперед в умовах масштабної екологічної і духовної кризи проблема співіснування людей нагуманістичних засадах набуває наказового значення збереження життя на землі людини як духовної особистості. Особливе значення у цих процесах – збереження та розвиток духовності людини – має сім'я. Саме вона відіграє найважливішу роль у соціалізації особистості дитини дошкільного віку.

Виховання високоморальних цінностей неможливе без формування найперших моральних якостей – шанобливого ставлення, поваги до батьків, найрідніших людей, оскільки саме вони передбачають розвиток у дітей комплексу моральних почуттів, норм поведінки, етичних правил. Недарма повага розглядається як один з найважливіших принципів моральності, в якому фактично визначається гідність особистості людини.

Наукова проблема шанобливого ставлення до батьків змістовно спирається на поняття «мораль», «моральність». Для виокремлення головного

змісту процесу морального виховання, потрібно звернутись до вітчизняної традиції визначення цього поняття.

Аналіз довідкової літератури, зокрема психологічних, тлумачних словників, логічних словників-довідників дав можливість відзначити, що «мораль – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства» [16, с. 690]. В Українському педагогічному словнику «мораль» трактується, як «...одна з форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей.» [22, с. 216]. Формою виявлення моралі є моральна свідомість – «...моральне усвідомлення людиною самої себе як особистості і свого місця в суспільстві, під впливом якої відбувається розвиток моральних почуттів честі, гідності, обов'язку, совісті тощо» [76, с. 800].

До основ моральної свідомості входять як норми і принципи, так і моральні мотиви, ціннісні орієнтації, етичні цінності. Поєднання цих якостей здійснюється в категоріях моральної свідомості, що виокремлюються головними елементами її смислової вибудови. Розділяють чуттєвий і раціональний рівні функціонування моральної свідомості. У першому випадку йдеться про моральні почуття, у другому – про моральні судження, етичні концепції і теорії, проте основою є ідея добра. Узагальнюючи пояснення змісту терміну «моральна свідомість» ми дійшли висновку, що воно має складну структуру, яку в загальному вигляді можна відобразити у рисунку 1.1.

Тому визначаємо, що моральна свідомість є формою прояву моралі і становить підсистему зі своєю внутрішньою структурою, яка поєднує дві функціональні властивості: імперативність (здатності чинити до приписів) та оцінювання і визначається на чуттєвому і раціональному рівні (здатності порівнювати те чи інше явище з певними моральними цінностями).

Ціннісне ставлення до людини (дорослого, дитини) базується на поняттях «цінність» та «ціннісна орієнтація».

Рис. 1.1. Структурні елементи поняття «мораль», «моральна свідомість»

За твердженням І. Беха, ціннісне ставлення включає в себе почуття цінності іншої людини, її моральної самобутності. Він наголошує, що дорослі «зобов'язані сприяти дитині в опануванні нею соціальних норм, але не в формі категоричних імперативів, а за допомогою роз'яснення їй функціональних елементарних правил, які діють у суспільстві людей, серед яких вона живе» [6, с. 152]. Тому, вивчення проблеми формування шанобливого ставлення до дорослих у літературі пояснює її актуальність та первинну роль у дотриманні важливих законів розвитку суспільства. Однією з головних ціннісних категорій у сфері морального виховання виступає шанобливе ставлення, що ґрунтується на морально-ціннісному понятті «шана». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «пошана» пояснюється як «почуття поваги, що ґрунтується на визнанні великих чеснот, суспільної ваги або позитивних якостей; зовнішній вияв почуття поваги почесні до кого-небудь; виявляючи повагу, вшановуючи когось» [16, с. 1097]. Поняття «повага» розуміється як «почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чийх-небудь заслуг, високих позитивних якостей, когось, чогось» [16, с. 992], отже ці два поняття взаємообумовлені. Визначення терміну «повага» подано у Словнику української мови, де воно пояснюється як одна з головних вимог моральності, яка передбачає відносини людей, при яких у певних діях, мотивах, а також в соціальних умовах життя суспільства проявляється гідність особистості. Поняття поваги передбачає: «справедливість, рівність прав, можливість, більш повного задоволення інтересів людей, довір'я до людей, уважне ставлення до їх переконань, цілей; чуйність, ввічливість, делікатність, скромність...» [76, с. 215].

Аналіз наукових праць дав можливість визначити, що зміст понять «шана» та «шанобливе ставлення», яке у своєму поясненні засновується на таких визначеннях, як повага, любов, благоговіння, довіра. Тож, аналіз зазначених понять дозволив з'ясувати, що в наведених поняттях суть визначення «повага» розглядається як норма суспільної моралі, що постає як вимога перед окремою особистістю, передбачає лише людяні стосунки один

між одним, визнання гідності кожної людини. У понятійних джерелах «повага» розглядається як практичний компонент у стосунках між людьми, ґрунтується на вмінні доводити власне ставлення до індивіда, забезпечення його потребностей. Єдність таких якостей особистості як вияв турботи, ввічливості, слухняності, доброзичливості, емпатія отримали відбиток в понятті «шанобливе ставлення».

На основі вищезазначеного, ми дійшли висновку, що шанобливе ставлення – це вияв поваги, який базується на індивідуальних моральних якостях особистості. Далі ми будемо використовувати поняття «шана», «шанобливе ставлення», визначивши, що «шана» є синонімом визначення «повага».

Вивчаючи проблему формування поваги до батьків у довідковій літературі, ми з'ясували, що вона з давніх часів привертала увагу і була предметом досліджень педагогів, психологів, але продовжує залишатися актуальним і на сьогодні. До проблеми формування шани до батьків, вивчення взаємовідносин поколінь зверталися вчені різних країн та століть.

Видатний чеський педагог Ян Амос Коменський першим у педагогіці обґрунтував головний принцип гуманістичного виховання, сутність якого розглядається, як *«повага до людини починається з поваги до дитини»*. Водночас, розглядаючи питання взаємин батьків та дітей, педагог зробив висновок, що батьки внаслідок нерозуміння у вихованні дитини – надмірної опіки частіше всього стають жертвою власного виховання, оскільки дитина, яка росла в турботі, увазі, спілкуванні, дисципліні завжди буде виявляти повагу до батьків, в той час, як діти, які виховувалися у вседозволеності, розпусті будуть відплачувати батькам впертістю і свавіллям [34, с. 211, 213].

Твердження Дж. Локка полягають в тому, що основою виховання шанобливого ставлення відзначають батьківський авторитет та дисципліну. Також, вагомим методом у формуванні шанобливого ставлення до дорослих педагог вважав практичні дії дитини: «Дітей не можна виховувати правилами, які вислизають з пам'яті. Якщо ви вважаєте за необхідне привчити їх до чого-

небудь, вкореніть це за допомогою практики кожен раз, як з'явиться випадок, і, якщо можливо, самі створіть такий випадок» [46, с. 452].

Особливість поглядів французького просвітителя і педагога Жан Жака Руссо полягала у тому, що на основі розробленої вікової періодизації він наголошував, що моральне виховання дитини слід розпочинати з 15 років, пояснюючи це тим, що в цьому віці дитина свідомо входить в світ дорослих. Педагог особливо наголошував, що не моральні думки, а реальні прояви виховують добрі почуття: «...вірний спосіб зіпсувати людину, це дати їй все і не вимагати від неї нічого ... тоді тиран буде до ваших послуг» [54, с. 480]. Відсутність у системі морального виховання Ж. Ж. Руссо дошкільного періоду надає його твердженням недосконаlostі і вступає в протиріччя з подальшими дослідженнями, основним твердженням яких є те, що любов і повага до дорослих і батьків повинні формуватися якомога раніше, адже саме період дошкільного дитинства є сприятливим для проявлення моральних якостей особистості, засвоєння нею етичних норм, формування певної поведінки та характеру.

Підтвердження правила про сенситивність дошкільного періоду у становленні моральної сфери особистості знаходимо в працях видатного педагога Й. Песталоцці, який наголошував, що метою морального виховання є формування любові до людей, що починається з любові до матері та інших членів сім'ї. Таким чином, у творах Й. Песталоцці «Книга матерів», «Як Гертруда вчить своїх дітей» значну роль у формуванні моральних якостей відіграє сімейна атмосфера, яка повинна бути атмосферою взаємної доброзичливості. Лише за таких умов дитина здатна перенести цю доброзичливість на увесь світ. У дослідженні даного питання заслуга Й. Песталоцці полягає в тому, що він намагався пояснити поняття нестабільності дитячих почуттів і запропонував вчити дітей здатності доводити власні почуття на практиці.

Певні положення морального виховання розглядалися також вітчизняними педагогами-практиками. Основи формування шанобливого

ставлення до дорослих розглядалися в працях К. Ушинського в контексті виховання моральної особистості дитини. Пояснюючи дане питання, просвітитель наголошував на головній ролі особистого прикладу дорослих у формуванні моральних якостей дитини дошкільного віку, підкреслюючи, що лише особистість може виховати особистість, виходячи з вікових особливостей психіки, в тому числі, із здатності дошкільника до копіювання, наслідування дій та поведінки дорослого. Схожими до сучасних гуманістичних підходів у вихованні дітей є думки, щодо засудження суворої дисципліни. В той час, для встановлення людських взаємовідносин між поколіннями, формування поваги до дорослих педагог звертав увагу на необхідності використання мотиваційних прийомів, попередження та догани дитини, а також вправляння дитини у виявленні моральних почуттів до рідних та інших людей [87].

Цінними для нашого дослідження є методичні поради видатного педагога С. Русової, яка відстоювала думку про необхідність створення системи національного виховання дітей, спираючись на національні традиції, рідну мову. Вона вбачала в родині важливу частину процесу всебічного виховання дитини, її ідеалом просвітниця вважала свідому рівноправну спілку, в якій «батько, й мати, й діти несуть кожний свій обов'язок, свою працю, й мають свою волю, але всі об'єднані одним спільним шуканням добра й правди» [74, с. 214].

Важливим для дослідження проблеми формування шанобливого ставлення до дорослих є педагогічна спадщина і переконання В. Ващенко – педагога, психолога, літератора. Найголовнішим є його погляди на виховання особистості як соціально-національний феномен, який ми розглядаємо як важливий аспект нашого дослідження. У своїх творах («Виховання любові до Батьківщини», «Виховний ідеал» та ін.) педагог наголошує на думці про те, що виховання «взагалі» не існує, оскільки воно має національний характер і конкретно – історичну особливість, метою має формувати кругозір і ціннісні орієнтації у абсолютній єдності відповідно психічних властивостей особистості.

А. Макаренко серед більшості питань сімейного виховання розглядав також проблему формування у дітей поваги та шани до дорослих. Головним у формуванні поваги до рідних педагог вважав встановлення батьківського авторитету і проголошував, що батькам, які є авторитетом для дітей, легше виконувати свої батьківські обов'язки, пояснюючи це характерною особливістю психіки дитини – здатністю до наслідування, можливістю мати перед собою зразок поведінки. Він підкреслював, що авторитет це талант від природи, і його особливість проявляється у повсякденній поведінці дорослих, в процесі всього життя, що також є їх діяльністю, думками, звичками, почуттями та прагненнями. Тому, аналіз праць педагога дає можливість зробити висновки, що акцентуючи увагу на значенні батьківського авторитету, вважав батьківську вимогу до себе, повагу до своєї сім'ї, контроль над кожним своїм кроком, основними умовами формування шанобливого ставлення до дорослих з боку дітей [50].

Вагомий внесок у теорію та практику морального виховання дітей у сім'ї зробив В. Сухомлинський, який розглядав родину як головний осередок, де покоління в покоління передаються моральні цінності людства. Головним у моральному вихованні педагог вважав стосунки між батьками, шану та увагу до старших у сім'ї. Даним проблемам присвячено більшість науково-педагогічних праць: «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Серце віддаю дітям», «Моральні цінності сім'ї» та інші.

Аналіз праць видатного педагога доводить, що вчений постійно відновлював проблему формування у дітей поваги та любові до своїх батьків. Найбільшою помилкою батьків вважав неможливість любити своїх дітей: «Люблячи своїх дітей, вчіть їх любити вас; не навчите – будете плакати на старість» [79, с. 98]. Правильність даного поняття базується на засадах гуманістичного підходу у вихованні, водночас на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, коли справжнє почуття любові до дітей з боку батьків перероджується у певне відношення дітей до своїх батьків. Педагог настоював на тому, що шанобливе ставлення до дорослих та батьків – це в першу чергу

праця сім'ї та суспільства, процес цілеспрямованого виховання з вагомим комплексом методів, засобів та умов формування позитивних моральних якостей відносно до батьків.

Одним із головних методів виховання шанобливого ставлення та поваги науковець вважав практичні дії дитини, яка в колі сім'ї повинна мати можливість проявляти турботу, співчуття, співпереживання. Тому він виділяв одним із важливих аспектів сімейного життя моральну участь дитини в усіх справах, які здійснюються людиною для людини, вважав, що повага, як моральна якість здатна розвинути і сформуватися лише в процесі людського спілкування [93].

Основним засобом вдалого формування поваги до дорослих педагог визначав приклад дорослих: шанобливе ставлення до батьків дитина виявить тоді, коли між батьками буде цілковита дружба, любов, повага і взаємопідтримка; гарні стосунки між членами родини – запорука виховання дітей доброзичливими та шанобливими у ставленні до дорослих. Науковець був впевнений, коли батько разом з дітьми створює культ матері, а мати разом з дітьми – культ батька, тоді діти переконуються, що батьки шанують і люблять один одного, завжди турбуються один про одного, самі проявлятимуть ці почуття до старших.

Система праць повністю підтверджувала той факт, що моральна свідомість як духовна сторона моралі, ґрунтується на розумінні проблеми, а у взаємодії з моральною діяльністю і стосунками утворюється мораль як системна цілісність. Тому видатний педагог виокремлював, що діти краще сприймають пояснення та обґрунтування доцільності моральних відносин, ніж прості вказівки дорослих. Прикладом є з'ясування обов'язку дітей перед дорослими: «Тим, чим ти став і станеш у майбутньому, ти зобов'язаний старшим поколінням. Повага, шанування старших поколінь – закон нашого життя. Поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе» [80, с. 456].

Формування поваги до батьків науковцями розглядається в різних аспектах. Ряд психолого-педагогічних досліджень вивчає різноманітні засоби формування цієї моральної якості: збереження й освоєння традицій національного виховання; умови сімейного виховання відносин батьків, їх власний приклад моральної поведінки, рівень моральної культури родини.

Дослідження Т. Алексєєнко, зазначається, що первинна адаптація дитини до суспільства відбувається в сім'ї, де вона повинна отримати вірні орієнтири для життя, які дослідник вбачає в повазі та турботі про власних батьків: «Якщо ж діти не отримують правильних орієнтирів, не привчаються до того, щоб турбуватися про інших, передусім про своїх батьків ... то виникне ще одна педагогічна проблема сім'ї – байдужість дітей до своїх батьків» [2, с. 6]. У нашому дослідженні особливого значення має порада «...отримати правильні орієнтири»: це передбачає процес, цілеспрямовану працю з формуванням моральних орієнтирів у ставленні до батьків. Розглядаючи питання людських відносин між дітьми та батьками, виховання поваги до батьків та дорослих, як засіб формування поваги, визначаючи принципи й норми поведінки батьків з власною дитиною, науковець розглядає надбання етнопедагогіки в поєднанні з системою виховання, заснованою на любові і логіці. Основа цієї системи, полягає в тому, що ефект виховання досягається любов'ю, яка не означає вседозволеність, не терпить зневаги, але тим самим є настільки сильною, що дозволяє дітям робити помилки і вчитися на них. Логіка ж полягає у наслідках тих помилок, що допущені, а поєднання їх з батьківським розумінням несе у собі великий виховний потенціал. Важливою для нашого дослідження є думка про те, що дитину слід сприймати як особистість, без критики і осудження, виявляючи повагу до неї.

Сенситивність дошкільного періоду для формування шанобливого ставлення до батьків відзначали науковці К. Щербакова та Г. Григоренко, роблячи акцент на тому, що дитину якомога раніше необхідно навчати любити та поважати батьків [95]. Головну роль у формуванні шанобливого ставлення до дорослих науковці надають особистому гарному прикладу батьків, їх

стосункам між собою та дітьми, іншими людьми, їхнім поглядам, оцінкам соціальних явищ, що є орієнтиром для дітей; коли батьки показують дітям зразки доброго, турботливого ставлення до дідуся, бабусі, вчать їх проявляти турботу та любов до них.

Аналізуючи умови формування у дітей поваги до батьків в сімейному вихованні, науковці приходять до висновку, що батьки мають дати певні моральні норми і правила поведінки з рідними (як треба вітатися з ними, дякувати, відгукуватися на пропозиції, допомагати дорослим у хатній роботі, у підготовці до сімейних свят) та з'ясували умови, за яких процес формування шани та поваги до батьків та дорослих буде більш успішним: особистий приклад батьків, посильна участь дитини у праці, читання художньої дитячої літератури, спільні родинні свята, усвідомлення ролі батьків в родині та в суспільстві.

Результат ознайомлення теоретичних джерел дозволив виокреслити, що питання формування шанобливого ставлення до батьків є загальною проблемою, досить складним та суперечливим питанням, в той час досить вагомим, що впродовж багатьох віків привертало увагу вчених різних епох. Дослідження педагогічних теорій виховання, в яких виокреслені питання формування шанобливого ставлення до дорослих у сім'ї та суспільному вихованні, дає можливість визначити основні умови формування цієї якості, на які робили акцент видатні педагоги, науковці в різні періоди розвитку суспільства: авторитет батьків, виховання власним позитивним прикладом, розумна любов до дітей в поєднанні з розумною вимогливістю та повагою до дитини, створення повсякденного життя сім'ї на основі взаєморозуміння та взаємодопомоги, позитивне позиціонування поведінки та стосунків батьків у процесі життєдіяльності сім'ї [8, с. 23].

Формування в дитини шанобливого ставлення до батьків – складний процес, який передбачає формування в неї моральної поведінки та свідомості, що пов'язано з формуванням етичних уявлень, моральних знань, доступних розумінню дитини таких уявлень. Нерозуміння суті поваги, ролі дорослих у

суспільстві і в житті кожної людини, відсутність знань про правила поведінки з батьками відповідно до загальновизнаних гуманістичних принципів, норм моралі робить неможливим сам процес формування в дітей гуманних якостей по відношенню до дорослих.

Отже, дослідження проблеми виховання шанобливого ставлення до батьків дозволяє зробити висновок, що у теорії та практиці педагогіки ця проблема була і є надзвичайно актуальною, і саме цим зумовлюється тенденція до поглиблення наукового пошуку її розв'язання у сучасному соціумі.

1.2. Характеристика української казки як засобу формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків

Вивчення психолого-педагогічних джерел з проблем становлення моральної сфери дитини дошкільного віку дозволило виділити різноманітні шляхи та засоби впливу на особистість з метою формування шанобливого ставлення до батьків: соціально-педагогічна діяльність батьків; побут сім'ї; художня література; періодичні видання; електронні засоби інформації; усна народна творчість; українські казки; мистецтво.

Серед засобів головне місце посідають народні традиції, звичаї, усна народна творчість, тобто, національна культура. Підтвердженням цьому є педагогічна спадщина видатного педагога, який надавав великого значення вихованню, що створене народом і побудоване на народних основах. Адже, на думку К. Ушинського саме таке виховання володіє великою силою виховного впливу, на відміну від тих педагогічних систем, що побудовані на абстрактних ідеях або запозиченні [87, с. 118]. Цінність казок полягає в тому, що вони спонукають дитину до виявлення бажання віддатись вільній грі словом, вони надають велику силу для фантазування.

Серед багатств народного епосу казки становлять особливу фольклорну форму, що базується на парадоксі реального і фантастичного, гармонійно

поєднуючи і чаруючи красою рідного слова, сповненого мудрості, добра, любові та оптимізму.

На необхідності використання такої особливості казок вказувала С. Русова у статті «В оборону казки», проголошуючи, що в моральному вихованні дітей дуже велику роль має відіграти національний фактор, суть якого полягає у врахуванні умов життя, історії того народу, тієї нації, серед яких народилася дитина, і які знайшли своє відображення в казках [75, с. 11]. Джерела дитячої творчості вона вбачала у грі, в першу чергу, у гри-драматизації, театральних виставах (слуханні і відтворенні казок, поезій та самостійному складанні дітьми невеличких оповідань та казок), малюванні та інших видах діяльності. Вона пояснювала, творити – означає, що людина «своїм власним розумом, власним натхненням фантазії» знаходить щось нове, власними засобами виявляє його і утворює тим самим новий духовний скарб. Дитина не здатна починати свою активну діяльність самостійною творчістю, в неї для цього дуже мало зібрано різних вражень і уявлень. Вона тільки може з духовного майна робити або свідомий, або несвідомий вибір того, що вона хоче засвоїти [74, с. 55]. Цінні рекомендації розроблені педагогом щодо розвитку дитячої фантазії, творчості. Основним шляхом у розв'язанні цього завдання вона вважала накопичення і поглиблення життєвих уявлень і емоційних вражень.

Специфічною особливістю української казки відомий педагог вважав, що вона допомагає дітям зробити «перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного», сприяє моральному розвитку, без якого «не можливі шляхетність душі, чутливість до людського нещастя, горя, страждання» [81, с. 372]. Таким чином, аналіз досліджень свідчить, що у казках відтворюється світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, педагогічний геній, досвід виховання підростаючого покоління. Саме тому казки потребують аналітичного підходу, наукового осмислення, по-перше, з точки зору жанрових особливостей, по-друге, вивчення їхньої педагогічної цінності для розвитку дитини в дошкільний період.

Водночас, у сучасних методичних літературознавчих джерелах на казки звертається мало уваги, їх вивчення, читання недостатньо контролюється, що призводить до зменшеного використання їхніх глибоких педагогічних можливостей, що збіднює весь педагогічний процес. Такий стан справ обумовлений тим, що казка довгий час була вилучена з виховного арсеналу під вигаданим приводом, що в ній відсутній «об'єктивний реалістичний зміст» [9, с. 16]. Більшість дослідників переконані, що для того щоб насолоджуватися казкою, зовсім не потрібно вірити в те, про що в ній говориться, адже дивовижна властивість казки, її вплив на дитину полягає в тому, що дитина захоплюється, відчуваючи кожного разу все нові відтінки почуттів, уважно прислуховуючись до знайомих слів і відкриваючи в них щось нове.

Специфіка сприймання казки зумовлена насамперед тим, що вона орієнтована, передусім, на дорослих, здатних через художнє слово – «із вуст в уста» – передати її зміст дітям. Важливого значення в казці надається формі, змісту, художньому поданню тексту з урахуванням вікових особливостей, але саме головне – вмінню у трактуванні зберегти живучість народної мудрості. Тож, розповідаючи дитині казку, дорослі повинні задуматися: що лежить в основі її змісту; з якою метою вона створена першим автором (чогоось навчити, здивувати, розважити); завдяки яким ціннісним орієнтаціям ця казка є цікавою для дитини.

Теоретичний аналіз довідкових джерел зумовив висновок про те, що поняття «казка» має різні пояснення: одні науковці пояснювали казковий вимисел як незалежний від реальності, інші хотіли зрозуміти, як у фантазії казок відбилась ставлення народних оповідачів до навколишньої дійсності, наступні казкою називали все те, що розповідалося.

Дослідження М. Стеблін-Каменського дають можливість зазначити позачасовість міфологічного та казкового минулого, котрі абсолютно несхожі: «Міф переносить нас в епоху, коли все набуває своєї природності, коли створювалося все те, що продовжує існувати, тобто в максимально реальну епоху. Казка – навпаки, переносить неіснуюче за межі часу. Міфологічне

минуле – поза часом тому, що воно реальне. Казкове минуле, навпаки, поза часом тому, що воно, як і весь казковий світ, абсолютно відірване від реально існуючого, тобто максимально ірреальне, це по-перше; по-друге, в чарівній казці кожна подія обумовлена, як можливий розвиток подій, усім, що попереджало дану подію, тобто тим, які події та герої були введені, що з ними сталося. Ця визначеність кожної події в казці зумовлена не законами об'єктивної дійсності (бо казка не претендує на правдивість), а лише зацікавленістю в розповіді, тільки самою розповіддю, самою формою казки, тобто її визначеністю, обумовленість – формальна, й навпаки, в міфі кожна подія впливає, як правило, не з усього попереднього, а лише з того, що саме попереджає дану подію» [77].

Вивчаючи культуру кожної епохи, необхідно відзначити, що ілюзія, в якій перебували люди того часу, мала для них цінність істини, що обумовлює звернення уваги на систему цінностей буття середньовіччя. Хоча, перед нами досить чітко постає проблема усунення оновлення подій історичних форм мислення світосприймання сучасної епохи, адже один і той же сюжет у контексті часу сприймається і звучить по-різному. Тому для того щоб визначити статус казки в середньовіччі, необхідно в'яснити історичну зміну структури власне культури, у якій літературний жанр, а конкретно казка, займали конкретне місце. Відомо, що розвиток народних жанрів середньовіччя, тобто неофіційної культури, був тісно пов'язаний із розвитком світських жанрів (офіційна культура).

Питання вивчення української казки як засобу формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих залишається ще мало вивченою. Ідеал людини має кожен народ який відповідає його характеру, визначається його суспільним та громадським життям, розвивається паралельно з його розвитком.

К. Ушинський стверджував, що будь-який народ у своїй літературі, починаючи з народної пісні, прислів'я, казки, і закінчуючи драмою і романом, висловлює свої уявлення про те, якою повинна бути людина [86, с. 341]. Народ

прикрашає таку ідеальну людину всіма найкращими якостями своєї душі, і якщо ідеал людини не завжди поєднується з правилами строгої християнської моралі, то це тільки тому, що сама мораль не цілком ще вкорінилася в певному народі; хоча яким би не був ідеал, він завжди відображає собою міру самосвідомості народу, його погляд на якості і чесноти, висловлює народну совість. Можна розглянути певні гуманістичні зв'язки в деяких українських казках. Наприклад, у казці про двох цапків пояснити, щоб діти зрозуміли наскільки небезпечно бути войовничим в пошуку виходу зі складної, конфліктної ситуації, знайти правильний вихід із безвихідного становища. Подібна ситуація проглядається і в казці «Дві кізоньки». У ній дві кізоньки зустрілися на гірській стежині. У казці показаний єдиний правильний і мудрий спосіб пошуку виходу із ситуації. Головне, що є основою в казці, це шанобливе і мирне бажання її героїв знайти рішення: «Постояли вони, постояли, подумали-подумали,...». При цьому проблему не можна було б вирішити, якби герої казки: а) не подумали б про можливі варіанти поведінки та їх наслідки; б) не довірилися б одна іншій: «одна коза встала на коліна, перекинулася на бік, лягла на стежці і притулилася спиною до гори»; «Друга обережно переступила через неї». Обидві казки присвячені одній ситуації – пошуку виходу зі скрутного положення і показані два шляхи її рішення: а) агресивний; б) толерантний. Як можна побачити, народна мудрість констатує – амбіції обмежують здатність кого б то не було розумно підходити до вирішення проблем. А вихованість, навпаки, забезпечує ефективний пошук виходу із створеної ситуації. На розвиток якостей ідеальної людини спрямовані обидві ці українські казки. В першу чергу на розвиток шанобливого ставлення, мудрості, взаємної поваги, довіри. Саме такими повинні бути ті, хто хоче завжди знаходити правильні рішення у будь-яких ситуаціях. Як можна побачити, такі якості як шана, повага, мудрість, миролюбність і довірливість традиційно виховувалися нашим народом у дітей за допомогою казок із раннього дитинства.

Зовсім інша ситуація розглядається в казці «Десять працівників». Зайшов я якось до однієї жінки в будинок. Одаркою звали жінку. Дивлюся, а у неї в будинку так чисто, та так красиво. Діти вміті, чисто одягнені, обід зварений. – Як ви встигаєте все зробити? – запитую я у Одарки. А вона каже: – Як же мені не встигнути! У мене служать десять хороших працівників. Вони мене слухають: що не скажу – все зроблять, один одному допомагають! – Які ж це у вас працівники? – А ось вони! – Засміялася Одарка і поклала на стіл своїх десять пальців [37, с. 3].

У цій казці залишається загадка. У сюжеті створена атмосфера чистого і затишного будинку, образ акуратної та успішної господині. Жінка не скаржиться, її відповідь свідчить про те, що вона свідомо і повністю взяла на себе відповідальність за свій будинок і родину. Також при цьому у неї вистачає фізичних і душевних сил на жарти і загадки. Без сумнівів, саме такий образ жінки-трудівниці, наділеною фізичними та душевними силами і при цьому ще й гумором, був традиційним ідеалом в українському народі. Тому, в українських казках розкриваються два головні типи поведінки: позитивний та негативний. Позитивний відповідає уявленням народу про ідеал людини і його поведінку, а негативний тип такий, якого треба уникати, і який заслуговує засудження і покарання.

У казці «Летючий корабель», пояснюється, що шанобливе ставлення батьків до дитини, і навпаки, молодших до старших – основа успішного вирішення життєвих проблем. Уважив молодший син незнайомого старого – і отримав винагороду; допоміг незнайомим людям – і вони йому знадобилися, кожен допоміг в потрібну хвилину [44, с. 25]. Інші казки, такі як, наприклад, «Сірко», «Телесик», «Чудові гуслі» показують дитині, як треба себе вести в різних життєвих ситуаціях, направляють його у виборі типу поведінки. Тож, українські казки, як були, так і залишаються засобом морального виховання дітей у соціумі, допомагають дорослим (батькам) передавати дітям зразки позитивної поведінки і знайомити з варіантами поганої. Значення українських казок є двояким. З одного боку, українські казки є важливими джерелами

інформації для нашого дослідження про глибинні традиційні цінності, морально-етичні орієнтири народної педагогіки, а з іншого – можна побачити в них дієвий і нині актуальний засіб формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків.

Серед жанрових різновидів казки фольклористи виділяють такі: побутові, чарівні та казки про тварин. Хоча дана класифікація є умовною, адже казки цих груп часто переплітаються між собою і за змістом, і за художньо-образною специфікою. Історично давніми вважають казки про тварин (так званий «звірний епос»). Ці казки є поширеними із літературних жанрів, з якими діти ознайомлюються з раннього віку, і розповідаються переважно дітям молодшого та середнього віку. Це обумовлено тим, що діти цієї вікової групи не мають достатнього соціального, почуттєвого, морального досвіду та не володіють категоріями людських стосунків. Їм більш зрозуміле трактування «добра», і «зла», що персоніфікується у тваринному світі (лисиця – хитра, підступна; вовк – хижий, злий; заєць – боязливий тощо). В порівнянні з іншими різновидами казкового жанру ці твори відрізняються образною системою, характером художнього вимислу, а також тематикою та ідейно-художніми якостями, що й дає підставу виокремити їх в самостійну групу.

Існує ще одна класифікація казок про тварин за Л. Дунаєвською, що подана у рисунку 1.2. У першому випадку тварини діють відповідно до свого характеру, але разом з тим наділені людськими рисами, втілюють різні типи людей. В повчально-розважальних казках спостерігається протилежне: «звірі, як люди». Головне для таких казок не інакомовлення, не соціальний чи побутовий підтекст, а виховання пізнавального інтересу дітей щодо властивостей тварин та певних життєвих істин. Окремий ряд повчально-розважальних казок становлять кумулятивні казки, що будуються повністю на діалогах та введенні в сюжет нових персонажів з їхнім характером, особливостями поведінки, що дуже важливо для формування моральних якостей. Необхідно зазначити, що протягом усієї історії людства казки про тварин зазнавали колосальних змін, що виявлялось у перебудові їх функцій, у

переосмисленні багатьох образів та мотивів, у ґрунтовних зрушеннях, що сталися в самому художньому вимислі, у змінах способу типізації явищ навколишньої дійсності та у виробленні відповідних композиційних особливостей даної групи казок. При з'ясуванні характеру «звіриного епосу» як окремої структури у жанрі казки, необхідно зробити короткий екскурс у його життєві витoki, охарактеризувавши передумови виникнення художнього вимислу у творах цієї групи. Питання про первісні витoki фантастики в казках про тварин вже давно хвилює багато науковців. Доцільність даного поняття доведена історичним аналізом та лінгвістичними розробками вчених-послідовників, які значно розширювали наукові погляди на розвиток казок про тварин. Такі твори дійсно перейняли форми вимислу із уявлень і понять первісних людей, які приписували тваринам здатність думати, говорити і розумно діяти.

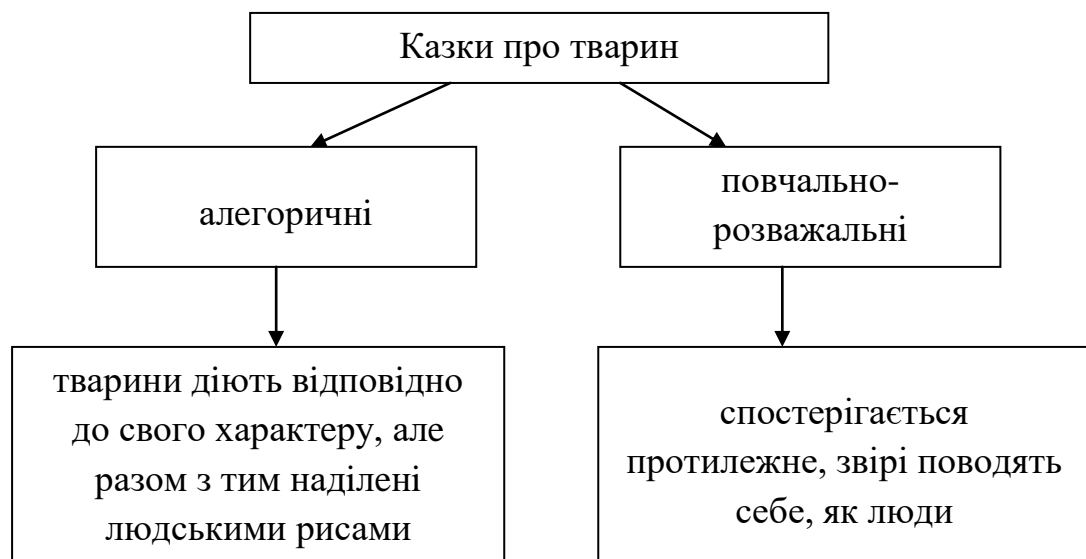

Рис. 1.2. Класифікація казок про тварин за Л. Дунаєвською

Вчені (Л. Дунаєвська, Я. Грімм,) доходили висновку, що природний відбір та боротьба за існування породили у світі тварин ту доцільність і природну розсудливість, яка дивувала первісного мисливця: звір намагався «перехитрувати» саму людину, тому життя тварин здавалося мисливцю усвідомленим. Очевидно через це люди стали наділяти звірів і птахів здатністю міркувати і говорити. Також, людина намагалася ввійти в «контакт» із тваринним світом, опанувати засоби приручення, захисту від нападу, способи

промислу. Тварини відігравали важливу роль у житті та діяльності людини, збагативши її вогнище, облагороджуючи та полегшуючи інколи її працю.

I. Франко обґрунтував положення про те, що казка «підморгує однією бровою до людей». Він наголошував на такому явищі, як персоніфікація, тобто наділення тварин людськими рисами характеру, поведінки. Це виявляється у взаєминах сильних та слабих тварин, які нагадують життя людей: персонажі казок обирають собі головного, господарюють, змагаються, сперечаються, так само, як і представники людського роду, тобто чотириногі та пернаті герої казок виявляють людську подобу. Серед звірів у цих казках є письменні й неписьменні; подібно до людей, казкові звірі одружуються, справляють весілля, ведуть господарську діяльність, виявляють здібність до співів, музики, танців. Зустрічаючись вони, так само як і люди, вітаються, розмовляють, іменують один одного кумами, земляками. Широко представлені в казках дикі тварини (вовк, лисиця, ведмідь, кабан; птахи: орел, сова, ворона тощо), що уособлюють переважаючу рису характеру чи вдачу людини: вовк – голодний, хижак – невдаха; лисиця – хитра, улеслива; ведмідь – тугодумний; заєць – боягуз; орел – сильний. З'явилися вони внаслідок культурних запозичень із казкового епосу інших народів, адже основа мудрості з казок одних народів пускають коріння у новий національний ґрунт і створюють образну систему, прийнятну для цієї культури. Досить часто в казках зустрічаються свійські тварини і птахи, які переважають над дикими («Пан Коцький», «Цап та баран», «Котик та Півник»). Ці персонажі є носіями певних властивостей людини: овечка уособлює беззахисність; осел – упертість, кінь – працьовитість. Сприйнятливим для нашого дослідження є той факт, що за визначенням письменника дітям дуже подобаються звірі, вони відчувають себе близькими до них, розмовляють з ними і здатні їх зрозуміти: «...от тим-то й оповідання про звірів їм такі цікаві, особливо коли ті звірі починають говорити, думати і поводитись, як люди» [90, с. 144].

Найбільшою популярністю казки про тварин користуються серед дітей: саме тварини є великими помічниками у пізнанні дітьми навколишнього світу.

Закономірності розвитку дитини дошкільного віку зумовлюють певні вимоги до літературного матеріалу, який засвоюється дітьми, а саме: доступність, лаконічність, тривалість. Цим вимогам відповідають казки про тварин, які допомагають розвивати когнітивну та емоційну сфери завдяки невеликому обсягу, надзвичайно простому змісту, реальній дійсності, незначному елементу фантастики, який виявляється в олюдненні тварин. Ці казки вчать справедливості, викликають бажання допомагати слабшому, досить тонко враховують особливості психології дошкільників, які чутливі до зміни інтонації, імітації голосів тварин і птахів, що сприяє уважному слуханню й переживанню казки як реальності («Фарбований лис», «Котик та півник», «Колосок»).

На думку О. Бріциної, в українському казковому фонді найбільшу групу становлять соціально-побутові казки, які відбивають принципи народної моралі в уявленні про добро та зло, правду, щастя, співчуття, довіру, повагу, шану («Бабина дочка і дідова дочка», «Кривенька качечка», «Названий батько» тощо). Такі казки носять гумористично-викривальний характер: у багатьох казках викривається жадібність, скупість, лицемірство, брехливість. Персонажі в цих казках цілком реалістичні, вони в звичайних умовах змагаються у розумі, спритності, дотепності, проте в них теж зустрічається елемент вигадки. Умовність вигадки зумовлює ігровий ритм розповіді, просту але динамічну композицію: коротка експозиція, зав'язка й стрімко розвинута дія, де мотив зрозумілий лексично і сюжетно, головна ідея – моральна, фізична, розумова перевага позитивного героя над злотворцем [14, с. 19]. Такі змістові характеристики підтверджують актуальність казок цього жанру, як засобу виховного морального впливу на особистість. У виховному аспекті важливим є використання чарівних казок (фантастично-героїчних), назва яких свідчить, що вони тісно пов'язані з фантастикою. Хоча чарівні казки аж ніяк не позбавлені «об'єктивного реалістичного змісту», сюжети чарівних казок будуються на ряду фантазії, а вигадка має чарівно-фантастичний характер. Головними героями у казках цього жанру виступають могутні велетні-визволителі

(наприклад, Кирило Кожум'яка) або непоказні підлітки, що втілюють у собі фізичну й духовну силу (наприклад, Котигорошко).

В чарівних казках моральні цінності представлені більш конкретно, ніж в казках про тварин. Позитивні герої, зазвичай, наділені мужністю, сміливістю, наполегливістю в досягненні мети, красою, підкупливою прямоотою, чесністю та іншими фізичними та моральними якостями, які мають найвищу цінність. Для дівчаток це красна дівиця (розумниця, рукодільниця ...), а для хлопчиків – добрий молодець (сміливий, сильний, чесний, добрий, працьовитий, люблячий Батьківщину). Ідеал для дитини є далекоглядною перспективою, до якої він буде прагнути, порівнюючи з ідеалом своєї справи і вчинки. Ідеал, знайдений в дитинстві, багато в чому визначить його як особистість. В українській казці не показується прямих повчань дітям (типу: «Слухайся батьків», «Поважай старших», «Не йди з дому без дозволу»), але в них завжди закладена мораль, яка поступово сприймається, багаторазово повертаючись до тексту казки. Наприклад, казка «Ріпка» вчить бути дружними, працьовитими; казка «Котик та півник» застерігає: потрібно слухатися старших, оскільки можна потрапити в біду, а якщо вже так сталося – не впадати у відчай, намагатися знайти вихід зі складної ситуації; казки «Коза дереза», «Зимовище звірів» вчать товаришувати. Наказ слухатися батьків, старших знаходить своє відображення у казках «Гуси-лебеді», «Сестриця Оленка та братик Іванко». Страх і боязкість висміюються в казці «У страху очі великі», хитрість – у казках «Лисиця і журавель», «Лисиця і тетерів», «Лисичка-сестричка і сірий вовк». Працьовитість в українських казках завжди має нагороду («Дідова дочка та бабина дочка», «Царівна-жаба»), мудрість восхваляється («Мужик і ведмідь», «Як чоловік гусей ділив», «Лисиця і цап»), турбота про близьких заохочується («Бобове зернятко»).

Таким чином, короткий аналіз жанрових особливостей українських казок, тем та образів зумовлює висновок про дійсність описаних подій та персонажів. Герої та обставини, в яких розгортається дія, а також мова досить зрозуміла й близька дітям, адже їх найбільш приваблює те, що добре знайоме, зрозуміле, набуває фантастичного та незвичайного характеру, розвивається дивовижно і

стрімко. Такі особливості казки підкреслюють її цінність використання у вихованні дітей дошкільного віку.

Теорія і практика дошкільного виховання підтверджує, що дитині властиві такі риси, як образність і конкретність мислення, вона оперує наочними образами й конкретними поняттями. Таким чином, казка, що подає дітям ідею у конкретних фактах і подіях, яскраво і виразно визначає мораль, що є зрозумілою для дітей. Дитяче бачення світу, образ мислення і жанрова специфіка казки пояснюється схожістю у своєму тяжінні до протиставлень і полярностей. Казкові образи не добрі і злі водночас, як це буває у сучасному житті, вони бувають лише позитивними, або навпаки, негативними, і це поріднює казку з її дитячим світом, адже дитячі оцінки та моральні уявлення також не мають відтінків і напівтонів, не припускають компромісів: якщо змії – злотворець, то в уяві дітей він не тільки жорстокий, ненажерливий, але й огидний зовні.

Отже, в казці протистоять лише неабиякі сильні й слабкі; неймовірно сміливі та нестерпно боязкі герої. Художня образність казкових образів простежується у тісному органічному зв'язку зовнішнього вигляду персонажа з його «характером», вчинками, мотивами поведінки, тобто казка не прощає своїм героям дій, які не відповідають їхнім образам. Зрозуміла й нескладна характеристика позитивних та негативних героїв допомагає дітям розібратися у суті конфлікту, що відбувся між ними, визначити своє ставлення до них, дати адекватну оцінку їх поведінці. В світі казок дитина реалізує свої великі й маленькі мрії: слухаючи казку або розповідаючи власний твір, дитина співчуває та пояснює свої неусвідомлені бажання, свої прагнення, які не завжди реалізуються у реальному житті, здійснюються у казці [31].

Аналіз досліджень свідчить про наявність наполегливості, з якою діти вимагають повторити знайому раніше казку з такими ж деталями, без найменших змін дрібниць, навіть інтонацій у ході оповіді, припускаємо, що такий стереотип поведінки дає дитині впевненість у тому, що і на цей раз все скінчиться добре [28, с. 79].

Слухаючи казку, дитина дізнається про щось нове, порівнює, думає без жодних неприємних наслідків у комфортному середовищі. Малюк може не поспішати і зосередитися на тому, що в конкретному випадку для нього є важливим. Казка закріплює у свідомості дитини не тільки моральні цінності, але і вчить правилам поведінки та отримує можливість випробувати почуття власної значимості, розвиває здатність зважувати ситуацію і самостійно приймати рішення. Таким чином, не залишається ніяких сумнівів про те, що казка зможе подолати будь-яку проблему, яка виникала у дитини [30, с. 4, 7]. Тож, вивчення етнічного погляду на казку доводить, що засоби художньої виразності й казкової поетики, стиль мови, система образів та сюжет близькі їй доступні для сприймання та розуміння дітей дошкільного віку, що зумовлює вибір казки як засобу формування у дошкільників шанобливого ставлення до дорослих.

Методика роботи з казкою базується на такому прийомі, як сприймання на слух казки дитиною за допомогою дорослого [23, с. 191]. Механізм сприймання художнього твору складається з різних психічних процесів, таких як слухання, уявлення, емоційне реагування, усвідомлення та розуміння його. Це досить складний процес, який підпорядковується управлінню, про що свідчать різного виду дослідження. Сприймання казки перш за все пов'язане з віковими особливостями дітей дошкільного віку.

Підтвердженням цього є дослідження Л. Гурович, яка пояснює, що діти в змозі зрозуміти зміст поведінки героя, відтворити його образ у своїй пам'яті, «побачити» внутрішнє спонукання до дії на основі вміння зіставити та підпорядкувати різні за цінністю мотиви вчинків героїв і вміння проникнути в світ їх переживань, розрізнити складні почуття. Таке розуміння героїв, без сумнівів, включає емоційне ставлення до нього, а головне, передбачає об'єктивну оцінку їхніх особистостей. Діагностування характерів героїв і вміння співставити сенс їхніх вчинків відповідно авторській позиції, зазначає дослідник, дає можливість малюку зрозуміти ідейний зміст твору. В нього з'являється більш складне ставлення до літературного героя, що виходить за

межі стандартних оцінок «хороший» – «поганий». Це являє собою новий етап естетично-емоційного ставлення до героя – оволодіння смисловим планом образу. В процесі проведення експериментальних досліджень дослідниця зазначає, що діти дошкільного віку переживають задоволення і радість, слухаючи художні твори, що їх приваблює художня форма твору, свідчить про зародження в них здібностей до сприймання краси слова [31].

Дослідження науковців доводять факти активності дітей дошкільного віку у сприйманні літературних творів, що дає їм можливість зайняти позицію героя твору, зрозуміти мотиви його вчинків, і таким чином зрозуміти ідейну сутність художнього твору. Вчені доводять, що активність дітей яскраво виявляється під час слухання казки, яке супроводжується репліками співчуття, запитаннями, протестами, спробами змінити хід подій, допомогти улюбленим героям.

Отже, можемо зробити висновок про те, що діти здатні швидко й правильно розуміти й мотивувати своє ставлення до героїв, порівнювати вчинки персонажів та їх якості з власним досвідом, саме зіставлення поведінки своєї і товаришів відповідно казці свідчить про свідомий характер моральних оцінок вчинків героїв українських казок.

1.3. Педагогічні умови формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки

Аналіз результатів наукового пошуку створили передумови для виокреслення уявлень про конкретну проблему дослідження і забезпечують вирішення поставлених перед нами завдань з урахуванням науково доведених фактів з формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

Но сьогодні педагогічна наука, розглядаючи моральне виховання особистості, пояснює моральну поведінку особистості як діяльність, «яка

оцінюється з погляду вимог моралі. Вона складається з окремих вчинків, тобто дій, що підлягають суспільній, моральній оцінці» [67, с. 47]. Тобто моральне виховання особистості не обмежується лише формуванням моральної свідомості, а й обов'язково містить у собі вироблення і закріплення навичок і звичок моральної поведінки [16, с. 155].

Під час обґрунтування педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки ми вдалися до того, що найголовнішим завданням дошкільної освіти є: збереження та зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я дитини. Саме дорослим мають бути притаманні такі моральні якості як: доброта, співчуття, допомога, шана, повага, милосердя та уміння використовувати новітні форми та методи роботи з дітьми дошкільного віку. Результатом цього буде формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

У науково-довідковій літературі даються різні визначення поняття «умова». Так, у Тлумачному словнику української мови зазначено, що умова – це філософська категорія, у якій відображене універсальне ставлення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує [59, с. 548]. Через наявність відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність.

У контексті нашого дослідження педагогічні умови – це цілеспрямовано організоване вихователем розвивальне середовище, система форм та методів роботи, комплекс педагогічних взаємодій між учасниками освітнього процесу в закладі дошкільної освіти. Таким чином, педагогічні умови ми розглядаємо як можливості та обставини в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, які допомагають ефективному досягненню поставленої мети – формуванню шанобливого у дітей старшого дошкільного віку ставлення до дорослих засобами української казки.

Отже, процес формування шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до дорослих значно поліпшиться під час реалізації таких педагогічних умов: створення розвивального середовища в закладі дошкільної

освіти з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання вихованцями морального змісту казок; систематичне збагачення знань дітей 6-го року життя змістом казок морального спрямування; пристосування дітей до практично зорієнтованої діяльності в контексті творчої інтерпретації казкових сюжетів з подальшою поведінковою проекцією.

Перша педагогічна умова – створення розвивального середовища у закладі дошкільної освіти з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання вихованцями морального змісту казок.

У сучасних дослідженнях, розглядається проблема важливості створення розвивального середовища для дитини дошкільного віку. Таким чином, дослідники вважають, що: «Навіть якщо не задаватися метою створення розвивального середовища, дитина все одно буде розвиватися. Різниця лише в тому, що в дитини, яка має під руками більше стимульованого матеріалу, розвиток йтиме набагато більш динамічно і різнобічно. Тому навіть створивши для дитини розвивальне середовище, вже відбувається активізація процесів її творчого та інтелектуального розвитку» [41, с. 5]. Виокремлюють важливість спільної діяльності дорослого з дітьми у всіх сферах розвивального середовища: образотворчій, музичній, літературній, комунікативній, соціальній. За умов такої організації дитина матиме задоволення, відчуття позитивних емоцій, комфорту і радості [41, с. 8].

Ми вважаємо, що важливе значення має також оформлення куточку казки, в якому поєднуються методи і форми роботи з казкою: поєднання теоретичних знань з моделюванням українських казок шляхом використання занять, бесід, читання та розповідання з обговоренням казки, придумування початку, середини або кінцівки казки, візуалізацію внутрішніх переживань і почуттів у спільній діяльності з дорослим, слухання, української казки на аудіоносіях; перегляд ілюстрацій до українських казок, використання музичного супроводу.

Розвивальне середовище куточку української казки потрібно розподіляти за окремими центрами (центр розгляду ілюстрацій книжок, центр образотворчої

діяльності, бібліотечний центр), передбачаючи, що активна взаємодія із середовищем, розширення власного досвіду дітей буде формувати у них бажання змінювати запропонований простір та оновлювати його. Отже, куточок української казки буде наповнюватися дитячими малюнками, збагачуватися книжковий фонд бібліотеки українськими казками стараннями батьків та вихователів. Активна участь у збагаченні середовища зацікавлюватиме дітей до спілкування, спільною взаємодією з дорослими, бажанням обговорювати результати та формуватиме уміння вибудовувати відносини на основі шани та поваги до співрозмовника.

Друга педагогічна умова – систематичне збагачення знань дітей старшого дошкільного віку змістом казок морального спрямування.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу твердження, що доцільне збагачення знань дітей за змістом і формою навчання «має високий виховний потенціал: вводить особистість у простір світоглядних ідей, формує соціальні настанови й ціннісні орієнтації, гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби, ознайомлює зі зразками моральної поведінки, формами спільної діяльності та спілкування особистості з колективом» [6, с. 44]. Під час реалізації цієї педагогічної умови повинно відбуватися не тільки читання чи прослуховування українських казок, а й використання авторських казок, що формують шанобливе ставлення до батьків. У процесі роботи з казкою рекомендовано ставити дітям запитання: «Що означає шанобливо ставитися до дорослих?», «Як треба шанобливо ставитися до дорослих?», «За що ви шанобливо ставитеся до своїх батьків, бабусі, дідуся?».

Третя педагогічна умова – залучення дітей до практично зорієнтованої діяльності в контексті творчої інтерпретації казкових сюжетів з подальшою поведінковою проекцією.

Розглядаючи третю умову, ми спиралися на висновки психологів, про роль особистісних цінностей, що складають внутрішній стрижень особистості та пояснюються як ціннісна етична орієнтація. Остання забезпечує цілісно-

суб'єктивне розуміння окремих форм поведінки людини та сприяє побудові прогнозу її поведінки у більш широкому колі ситуацій. Виокремлюють, що «особисті цінності... набувають ціннісного статусу тільки при зверненні особистісних зусиль на свою смислову сферу, на власне Я, тобто становлення особистісних цінностей пов'язане з динамікою процесів усвідомлення, що включають різні види вербалізації і зміщення пізнавально-особистісних зусиль на власну смислову сферу» [6, с. 123].

Для реалізації цієї педагогічної умови рекомендовано використовувати такі форми і методи роботи: складання розповідей відповідно до змісту казки (на тему: «Моя родина», «Моя матуся», «Мій тато», «Мої бабусі і дідусі», «Моя вихователька»), створення колективних аплікацій, малюнків, розігрування казок, використання різного виду театру, ігри-драматизації, свята та розваги.

Обґрунтуємо етапи формування шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до дорослих: *перший етап* – інформаційний. Він передбачає поглиблення знань дітей про шанобливе ставлення до батьків засобами української казки. Особлива увага приділялася поглибленню знань дітей про роль дорослих у житті кожної людини, формуванню уявлень про зміст поняття «шанобливе ставлення», розширенню та закріпленню знань про норми морально-етичної поведінки з дорослими. На цьому етапі ми пропонуємо читання українських казок, переказування, малювання, бесіди, моделювання ситуацій морального вибору за змістом прочитаних казок. Наприклад, «Батьківська наука», «Названий батько», «Батько та три сини», «Добра дитина», «Бабина дочка та дідова дочка», та українські авторські казки Н. Федько «Про Чарівника», «Про жабку», «Двоє мишенят». Діяльність з дітьми спрямовується на збагачення їхніх уявлень про українські казки в яких відображені такі моральні якості: шанобливе ставлення до дорослих, повага, добро, вдячність, співчуття, допомога. *Другий етап* – репродуктивно-діяльнісний, має на меті формування вмінь дітей чітко розмежовувати прояви позитивної та негативної поведінки, формування безкорисних мотивів моральної поведінки по відношенню до дорослих, розвиток особистісних

якостей, які визначають моральну поведінку стосовно дорослих, уміння орієнтуватися на почуття, емоційний стан дорослих. Для досягнення поставлених цілей можна використовувати такі форми та методи роботи: заняття, бесіди, читання та розповідання з обговоренням казки, придумування початку, середини або кінцівки казки, візуалізація внутрішніх переживань і почуттів у спільній з дорослим діяльності, моделювання української казки. *Третій етап* – творчий, проводиться з метою закріплення вже набутих знань дітей та застосування їх у повсякденному спілкуванні з дорослими. Для досягнення мети ми рекомендуємо використовувати у роботі з дітьми такі форми і методи: складання розповідей відповідно до змісту казки (розповіді на тему: «Моя родина», «Моя матуся», «Мій тато», «Мої бабусі і дідусі»), створення колективних аплікацій, розігрування казок, використання різного типу театру, ігри-драматизації, свята та розваги.

Ефективність формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків значно залежить від організаційних форм роботи. Для реалізації педагогічних умов ми пропонуємо використовувати такі форми та методи роботи: заняття, гра, гра-драматизація, бесіда, розповідь, читання, переказування, візуалізація, моделювання українських казок тощо.

Заняття – це форма дошкільного навчання, за якої вихователь працюючи з усією групою дітей у встановлений режимом час, організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини. Ми пропонуємо використання занять з художньої літератури, де діти будуть слухати українські казки, та уявляти себе на місці героїв, розумітимуть, хто з героїв чинить не правильно, добре або погано.

Гра – це один з найцікавіших видів людської діяльності, провідна діяльність дитини дошкільного віку, засіб його всебічного розвитку, важливий метод виховання. Можна використовувати гру для розвитку у дітей почуття емпатії та розуміння стану дорослих та вчилися визначати емоційні стани дитини, що позитивно або негативно позначаються на самопочутті та настрої дорослих. Наприклад, «Підніми настрій дорослим», «Скажи навпаки».

Гра-драматизація – зображування, розігрування в особах літературних творів зі збереженням послідовності епізодів. У ході нашої роботи ми плануємо використати гру-драматизацію української казки, що забезпечує емоційну ідентифікацію дитини з героєм казки. Наведемо перелік українських казок за якими можна провести ігри-драматизації: «Двоє мишенят», «Про Чарівника», «Бабина дочка і дідова дочка».

Бесіда – це метод отримання інформації за допомогою словесного спілкування дослідника з дитиною з метою виявлення фактів, що характеризують її особистісні прояви (інтереси, знання, ставлення). Бесіда – це організована, цілеспрямована розмова вихователя з дітьми певної теми, що складається із запитань і відповідей. Бесіда є ефективним словесним методом навчання, який при правильному поєднанні з конкретними видами спостереженнями та діяльністю дітей, відіграє велику роль в освітньому процесі з дітьми. Бесіда насамперед є методом систематизації уявлень дітей, здобутих ними у процесі повсякденного життя та на заняттях. Характер бесіди вимагає від дитини вміння активно відтворювати свої знання, порівнювати, розмірковувати, робити висновки. За допомогою бесід діти цілеспрямовано засвоюють відомості про конкретні предмети й явища, вчаться словесно пояснювати ознаки предметів, дії з предметами.

Під час певного організаційного моменту можна проводити бесіди за прочитаними українськими казками, та ставити дітям запитання і обговорювати їх, наприклад: «Що означає шанобливо ставитися до дорослих?, Як треба шанобливо ставитися до дорослих? Або шанувати дорослих? За що ви шанобливо ставитеся до своїх батьків?».

Під час проведення бесіди, діти будуть вчитися зосереджувати свою думку на одному предметі, пригадувати те, що знали про нього, вчитися логічно мислити. У бесіді рекомендовано вчити дітей чітко висловлювати свої думки, розвивати вміння слухати і розуміти запитання, правильно формулювати відповідь на них – коротко або докладніше залежно від характеру

запитання, правильно ставити запитання. Отже, бесіда активізує дитяче мовлення, сприяє розвитку діалогічного мовлення.

Розповідь – це метод навчання, який передбачає оповідну, описову форми розкриття навчального матеріалу з метою спонукання дітей до створення у своїй уяві певного образу. Для ефективності даного методу, ми пропонуємо складати з дітьми розповіді на тему: «Моя родина», «Моя матуся», «Мій тато», «Мої бабусі і дідусі».

Читання – це здатність сприймати, розуміти інформацію, яка записана (передана) тим або іншим способом або відтворена технічними пристроями. Для ефективності цього методу рекомендуємо читати дітям казки, наприклад: «Про матір-зозулю», «Бабина дочка і дідова дочка», «Батько і три сини».

Візуалізація – це будь-яка демонстрація, яка має на меті показати те, що на перший погляд я невидимим. Візуалізація передбачає вибір дітьми картинки із скриньки, на якій позначено (закодовано) той чи інший структурний компонент поняття «шанобливе ставлення»: добро, слухняність, співчуття, допомога, милосердя, привітність. Пропонується підібрати сюжети, що розкривають зміст кожного компонента, наприклад: добро – сонечко з промінчиками; слухняність – квіти і дощик; допомога – гніздечко з пташенятами на дереві; милосердя – лелеки в лузі; привітність – яскраві квіти на клумбі. Діти за допомогою картинок виставляють на ігровому полі сюжети прочитаних казок.

Моделювання українських казок – це метод дослідження явищ і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень іншим, схожим до нього. Це метод теоретичного та практичного опосередкованого пізнання, коли суб'єкт замість безпосереднього об'єкта пізнання вибирає чи створює схожий із ним допоміжний об'єкт-замісник (модель), досліджує його, а здобуту інформацію переносить на реальний предмет вивчення.

Відповідно до зазначених педагогічних умов та етапів формування шанобливого ставлення, визначаємо результат – сформованість у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків. Отже, поетапне

запровадження педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки в освітній процес закладу дошкільної освіти буде створювати необхідний освітньо-виховний простір щодо формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків, за умови використання рекомендацій та пропозицій.

Таким чином, нами було виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних основ та педагогічних умови формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки дало можливість з'ясувати, що українська казка розглядається як ефективний засіб формування моральних якостей особистості.

1. Формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків як наукова проблема була і є надзвичайно актуальною, і саме цим зумовлюється тенденція до поглиблення наукового пошуку її розв'язання у сучасному соціумі. Уточнено поняття «шана», «пошана», «шанобливе ставлення» стосовно дітей старшого дошкільного віку як вияв поваги, що ґрунтується на індивідуальних моральних чеснотах чи якостях особистості, до якої це ставлення проявляється.

2. Характеристика української казки як засобу формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків дала змогу визначити, що головне значення використання українських казок у освітньому процесі закладу дошкільної освіти полягає у навчальній, розвивальній та виховній функціях.

3. Обґрунтовано педагогічні умови формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки. Під час формулювання педагогічних умов ми використовували етапи формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків (*перший етап* – інформаційний; *другий етап* – репродуктивно-діяльнісний; *третій етап* – творчий), форми та методи (читання українських казок, переказування, малювання, бесіди; заняття, бесіди, придумування початку, середини або кінцівки казки, моделювання української казки).

РОЗДІЛ 2

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ
ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ**

2.1. Діагностика критеріїв, показників та рівнів сформованості дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки

Для вирішення завдань морального виховання проблема формування шанобливого ставлення до батьків у сучасних умовах розвитку суспільства є достатньо актуальною. Особливості префігуративної культури міжпоколінних взаємин націлює увагу дослідників не тільки на пошук ефективності педагогічних умов формування цієї моральної якості у дітей дошкільного віку, а й на пошук шляхів ознайомлення сучасних батьків із застосуванням цих педагогічних умов у вихованні власної дитини.

Мета констатувального етапу експерименту полягала у з'ясуванні розуміння поняття «шанобливе ставлення». Мета обумовила вирішення наступних завдань констатувального експерименту:

- уточнити критерії та показники діагностування сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків;
- визначити рівні сформованості шанобливого у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків.

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів:

- бесіда з дітьми;
- розв'язання дітьми проблемних ситуацій;
- педагогічне спостереження;

- анкетування дорослих (батьків);
- спостереження за роботою вихователів.

З метою визначення рівня розуміння поняття «шанобливе ставлення» дітям старшого дошкільного віку було запропоновано серію запитань (додаток А). Про достатність знань норм моральної поведінки з дорослими та дієвість дитячої поваги свідчать також дані вирішення дітьми проблемних ситуацій (додаток Б).

Наступним етапом констатувального експерименту було проведено педагогічне спостереження за взаємодією дітей та дорослих в освітньому процесі, з метою виокреслення рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків.

Аналіз результатів педагогічного спостереження доводить, що у більшості дітей старшого дошкільного віку низький рівень сформованості шанобливого ставлення до батьків. Деякі діти поводити себе грубо, не помічаючи втоми, настрою дорослих, намагалися сконцентрувати всю увагу на собі, діти обох груп майже постійно вимагають від дорослих подарунків – у вечірні години типовими є зустрічі дорослих, до яких діти звертаються з наступними запитаннями: «Що принесла? Що купила? Коли купиш? Чому не зараз купиш? А чому не принесла?».

На наступному етапі констатувального експерименту проводилася робота з дорослими, що передбачала вирішення завдань:

- визначення розуміння дорослими поняття «шанобливе ставлення у дітей старшого дошкільного віку до дорослих»;
- виявлення особливостей сімейного виховання та батьківсько-дитячих відносин.

Робота з дорослими є досить важливою, складною частиною дослідження. З метою визначення стану обізнаності та ставлення дорослих до визначеної проблеми, вивчення особливостей взаємин між дорослими і дітьми, а також для з'ясування готовності дорослих до включення у формування шанобливого ставлення до батьків, було проведено анкетування.

Аналіз результатів анкетування дорослих (додаток В) підтвердив факти відсутності у дітей старшого дошкільного віку когнітивного компоненту шанобливого ставлення до дорослих.

Відповідно, були розроблені показники до кожного критерію із врахуванням вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку. Визначені критерії та показники формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Критерії та показники формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків

Критерії	Показники
Когнітивний	розуміння поняття “шанобливе ставлення”; самостійність усвідомлення внутрішнього стану близьких людей; вміння проявляти шанобливе ставлення до дорослих; вміння свідомо поступатися своїми бажаннями.
Емоційно-почуттєвий	вміння визначати та адекватно реагувати на почуття та емоції дорослих; здатність відчувати і розуміти емоційний стан дорослих та причини, що можуть його викликати; здатність до співчуття та співпереживання.
Творчо-діяльнісний	здатність давати мотивовану оцінку вчинкам стосовно дорослих; вміння надавати безкорисливу допомогу дорослим у повсякденному житті; вміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний вчинок стосовно дорослих; здатність до творчої інтерпретації морального змісту казок з проекцією на власну поведінку.

На основі вищезначених критеріїв та показників було схарактеризовано рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих (високий, достатній, середній, низький), які подані у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2. Рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків

Високий рівень	діти, які мають чітке уявлення про шану й шанобливість; спроможні розуміти правильність вчинків власних та однолітків стосовно дорослих; уявлення таких дітей про шанобливе ставлення до дорослих відповідає типовим проявам їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності.
Достатній рівень	притаманний дітям, які мають знання про шанобливе ставлення до дорослих, але недостатньо відчують та розуміють їхній емоційний стан та причини, що можуть його викликати; недостатньо відчують емоційно-чуттєву єдність з дорослими; не завжди здатні до емоційного співпереживання дорослим.
Середній рівень	діти мають недостатні знання про шанобливе ставлення до дорослих, не завжди розуміють власні вчинки і вчинки своїх однолітків стосовно дорослих; уявлення таких дітей про шанобливе ставлення до дорослих не завжди відповідає типовим проявам їхньої поведінки у реальних умовах життєдіяльності.
Низький рівень	для дітей характерні поверхневі уявлення (або їх відсутність) про шанобливе ставлення до дорослих; вони не спроможні оцінити вчинки однолітків та власні стосовно дорослих і дати їм правильну моральну оцінку; емоційна чутливість таких дітей зорієнтована на власні переживання; їм притаманні короточасні емоційні відгуки на біль та горе дорослих.

Таким чином, результати констатувального етапу, їх диференціація за основними критеріями педагогічного експерименту дали можливість визначити чотири рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих: високий, достатній, середній, низький.

2.2. Формувальний етап дослідження

У процесі формувального етапу експерименту вирішувалися наступні завдання:

- розширити та закріпити знання дітей про сутність поняття «шанобливе ставлення» до дорослих, дати уявлення про морально-етичні норми поведінки та спілкування з дорослими;

- сформуванню вміння проявляти шанобливе ставлення до батьків у поведінці та спілкуванні з ними.

Під час формувального етапу експерименту ми використовували такі методи:

- читання українських казок; бесіда за змістом;
- переказ казок, складання порівняльних характеристик героям;
- придумування початку, середини або кінцівки казки;
- візуалізація внутрішніх переживань і почуттів у спільній з дорослим діяльності;
- малювання за змістом українських казок.

На основі аналізу результатів констатувального експерименту педагогічними умовами формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки визначено:

- створення розвивального середовища у закладі дошкільної освіти з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання вихованцями морального змісту казок;

- систематичне збагачення знань дітей старшого дошкільного віку змістом казок морального спрямування;

- залучення дітей до практично зорієнтованої діяльності в контексті творчої інтерпретації казкових сюжетів з подальшою поведінковою проекцією.

Метою першого етапу роботи було поглиблення знань дітей про шанобливе ставлення до дорослих засобами української казки, формування у дітей старшого дошкільного віку чіткого уявлення про сутність поняття «шанобливе ставлення» до дорослих, уточнення знань про його компоненти (добро, слухняність, співчуття, допомога, милосердя, привітність), розширення та закріплення знань дітей про норми морально-етичної поведінки з дорослими.

На цьому етапі роботи провідною педагогічною умовою було: створення розвивального середовища у закладі дошкільної освіти з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання вихованцями морального змісту казок.

Під час реалізації цієї педагогічної умови ми використовували такі методи: читання, розповідання, аналіз українських казок морального спрямування, бесіди, ситуації морального вибору переважно в групових формах організації роботи з дітьми як на заняттях, так і в повсякденному житті. Ми ставили дітям запитання для поглиблення розуміння дітьми поняття «шанобливе ставлення» до дорослих:

- Що означає шанобливо ставитися до дорослих?

- Як треба шанобливо ставитися до дорослих? Або шанувати дорослих?

Пропонуємо українські казки, на змісті яких відбувалася ця робота, наприклад: «Батько та три сини» (повага, співчуття, добро), «Бабина дочка та дідова дочка» (повага, шанобливість, слухняність).

Метою другого етапу було формування вмінь дітей чітко розмежовувати прояви позитивної та негативної поведінки з дорослими; формування альтруїстичних мотивів моральної поведінки по відношенню до дорослих, розвиток особистісних якостей, які зумовлюють моральну поведінку стосовно дорослих, уміння орієнтуватися на почуття, емоційний стан дорослих.

На цьому етапі реалізувалася друга педагогічна умова: систематичне збагачення знань дітей старшого дошкільного віку змістом казок морального спрямування.

Робота з дітьми старшого дошкільного віку була побудована на основі взаємодії дорослого і дитини, яка передбачала поєднання теоретичних знань з моделюванням українських казок шляхом використання занять, бесід, читання та розповідання з обговоренням казки, придумування початку, середини або кінцівки казки, візуалізацію внутрішніх переживань і почуттів у спільній з дорослим діяльності.

На даному етапі, головним чином, передбачалося формування емоційного компонента поняття «шанобливе ставлення» до дорослих і обговорення відповідей на питання:

– За що ви шанобливо ставитеся до своїх батьків (дорослих)?

Крім попередніх методів (читання казок, бесіди за змістом, малювання за змістом казок) на формувальному етапі експерименту нами використовувалися інші методи: власне придумування початку, середини або закінчення казки, прослуховування музичних творів, використання прислів'їв та приказок, візуалізація внутрішніх переживань і почуттів у спільній з дорослим діяльності, поєднання теоретичних знань з моделюванням українських авторських казок (наприклад, казки В. Сухомлинського «Сьома дочка», «Стара-стара вишня»).

Провідною формою роботи виступили заняття з різних розділів програми з тем: «Придумай кінцівку казки», «Читання й обговорення казки «Закопане золото», «Двоє мишенят», «Кривенька качечка», «Ківш лиха».

На даному етапі роботи нами використовувалися українські казки, в яких зображені як позитивні приклади, так і негативні вчинки або егоїстичні мотиви поведінки у ставленні до дорослих. З метою формування у дітей оцінно-етичних суджень відносно образів морально-етичної поведінки з дорослими, а також формування гуманістичних мотивів поведінки по відношенню до дорослих на основі порівняння вчинків та поведінки героїв казок ми пропонували дітям вирішувати творчі словесно-логічні задачі. Наприклад,

українські казки «Сьома дочка» – Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько. Шануй батька-матір, будеш довголітен на землі.

Метою третього напрямку було закріплення вже набутих знань дітей та застосування їх у повсякденній взаємодії з дорослими. Реалізація поведінкового компонента (творчо-діяльнісного критерію) була спрямована на поглиблення поняття «шанобливе ставлення» до батьків, що виявляється у моральних вчинках дітей стосовно дорослих; крім цього, на даному етапі удітей формувалося вміння порівнювати власну поведінку з поведінкою персонажів українських казок.

На даному етапі ми враховували третю педагогічну умову – залучення дітей до практично зорієнтованої діяльності в контексті творчої інтерпретації казкових сюжетів з подальшою поведінковою проекцією. Для реалізації цієї педагогічної умови ми використовували такі форми і методи роботи: складання розповідей відповідно до змісту казки (на тему: «Моя родина», «Моя матуся», «Мій тато», «Мої бабусі і дідусі», «Моя вихователька»), створення колективних аплікацій, розігрування казок, ігри-драматизації. Результати формувального етапу виокреслено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. Результати формувального етапу експерименту

	Контрольна група	Експериментальна група
Високий рівень	3 %	2 %
Достатній рівень	5 %	3 %
Середній рівень	25 %	25 %
Низький рівень	67 %	70 %

Отже, під час формувального експерименту ми пересвідчилися у тому, що успішність роботи значною мірою залежить від дотримання вихователем педагогічних умов та врахування особливостей використання української казки в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. У взаємодії з дорослими та усвідомленому виховному процесі в сім'ї формування у дітей старшого

дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки дозволить розвивати креативність, творчі здібності, кильтуру мовлення та моральні якості особистості дитини.

2.3. Аналіз ефективності педагогічних умов формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки

Мета контрольного етапу дослідження полягала у перевірці ефективності педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих засобами української казки.

Завдання контрольного експерименту:

- визначити наявність сформованості оцінних суджень у дітей старшого дошкільного віку стосовно норм морально-етичної поведінки з дорослими;
- порівняти показники рівнів сформованості шанобливого ставлення до дорослих у дітей старшого дошкільного віку експериментальної та контрольної груп.

На початку контрольного експерименту з дітьми обох досліджуваних груп була проведена бесіда.

З метою одержання інформації про сформованість шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до дорослих, дітям було запропоновано ряд запитань (додаток А):

- Що означає шанобливо ставитися до дорослих?
- Чи шанобливо ставишся ти до своїх батьків?
- Як ти це робиш? Як батьки знають, що ти до них шанобливо ставишся?
- За що ти шанобливо ставишся до своїх батьків?
- Що ти робиш, коли хтось з батьків хворіє, приходять втомлений або має поганий настрій?

Як показали дані відповідей дітей експериментальної групи, внаслідок проведеної роботи, значно підвищився рівень когнітивного компоненту поняття «шанобливе ставлення» до дорослих, що добре видно з таблиці 2.4 порівняльних даних сформованості когнітивного компоненту «шанобливе ставлення» до дорослих за відповідями дітей.

Таблиця 2.4. Сформованість шанобливого ставлення до дорослих на різних етапах дослідження за даними відповідей дітей (%)

№ запитання	Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
1.	20 %	15 %	87 %	52 %
2.	60 %	60 %	80 %	80 %
3.	40 %	30 %	45 %	50 %
4.	30 %	20 %	65 %	45%
5.	25 %	20 %	60 %	40 %

Так, на запитання: «Що означає шанобливо ставитися до дорослих?» – 87 % дітей експериментальної групи назвали майже всі складові поняття «шанобливе ставлення» до дорослих; намагались дати визначення твердження «шанобливе ставлення». Цікавим є те, що як у відповідях на це запитання, так і в ході подальшої бесіди діти самостійно упроваджували в свої відповіді імена персонажів казок, що свідчить про певний рівень сформованості оцінних суджень; решта дітей – намагались пояснити поняття «шанобливе ставлення» до дорослих, але їх відповіді нечіткі. Тим часом, показники контрольної групи – лише 52 % дітей намагались дати визначення поняттю «шанобливе ставлення» до дорослих.

На запитання: «Як батьки знають, що ти до них шанобливо ставишся?» діти експериментальної групи більше всього відповідали, перелічуючи складові поняття «шанобливе ставлення» до дорослих та порівнювали відповіді з поведінкою персонажів використаних нами українських казок під час формувального експерименту.

Запитання: «За що ти шанобливо ставишся до своїх батьків?» виявилось одним із найскладніших, незважаючи на це, прямими відповідями дітей експериментальної групи були наступні: «За те, що вони добрі, хороші; за те, що вони дуже люблять мене; просто тато і мама мої батьки, вони люблять мене, хочуть, щоб мені було гарно і я їх шаную; просто поважаю за все». І лише 45 % загального складу дітей експериментальної групи усвідомлюють шанобливе ставлення до дорослих через особисті мотиви, в той час як 60 % дітей контрольної групи при виявленні шанобливого ставлення до дорослих керуються особистими мотивами. Відповіді дітей експериментальної групи на запитання: «Що ти робиш, коли хтось з батьків приходить додому втомлений, хворіє, або має поганий настрій?» свідчать як про значне підвищення когнітивного компоненту шанобливого ставлення до дорослих, сформованість оцінно-етичних суджень стосовно морально-етичних норм поведінки з дорослими у дітей експериментальної групи, так і про появу альтруїстичних мотивів моральної поведінки стосовно дорослих.

З метою визначення рівня сформованості оцінних суджень у дітей старшого дошкільного віку з приводу норм моральної поведінки по відношенню до дорослих та рівня сформованості когнітивного компоненту шанобливого ставлення до батьків дітям обох груп було запропоновано вирішення проблемних ситуацій. Так на запитання проблемної ситуації А (додаток Б): «А як би ти зробив на його місці?». 80 % дітей експериментальної та 85 % дітей контрольної груп відповіли: «Гралися тихенько самі, бо тато засмучений», «Просили маму погратися або сестричку, братика». 20 % дітей експериментальної та 25 % контрольної груп не задовольнили нас своєю відповіддю.

Результати вирішення проблемної ситуації Б (додаток Б) засвідчили про недостатній рівень сформованості когнітивного компоненту шанобливого ставлення до батьків. Так, 85 % дітей експериментальної групи та 75 % дітей контрольної групи, на запитання: «Чи правильно поведив себе хлопчик?», відповіді були такі: «Я себе так не поведив би, я вже дорослий»; «Наступного разу, коли у мами будуть гроші, вона купить іграшку». 15 % дітей експериментальної та 25 % дітей контрольної груп відповідали: «Я би поплакав, іграшку все рівно купили».

80 % дітей експериментальної групи та 75 % дітей контрольної групи на запитання проблемної ситуації В (додаток Б): «Як би ти вчинив на місці Романа?», відповіли: «Мамі треба місце уступати», «Він хлопчик, а хлопчики завжди повинні уступати місце дівчинці». Решта дітей давали таку відповідь: «Посадили б маму і сіли їй на руки».

На запитання проблемної ситуації Г (додаток Б): «Як би ти вчинив на місці хлопчика?». 80 % дітей експериментальної та 80 % дітей контрольної групи відповіли: «Я поділився з мамою, татом чи сестричкою, братиком»; 20 % дітей експериментальної та 20 % контрольної груп не задовольнили нас своєю відповіддю: «Я б з'їв сам».

85 % дітей експериментальної групи та 80 % дітей контрольної групи відповіли на запитання проблемної ситуації Д (додаток Б): «З бабусею не можна так розмовляти», «Мамі з татом не можна так розмовляти з бабусею»; 15 % дітей експериментальної та 20 % контрольної груп відповідали: «Я вчуся у мами з татом, вони так розмовляють, а чому мені не можна».

Отримані дані свідчать, що серед дітей експериментальної групи, зросло усвідомлення когнітивного компоненту шанобливого ставлення до дорослих та адекватність оцінних суджень стосовно норм етичної поведінки до дорослих в середньому на 20 % в залежності від ситуації, в той час як в контрольній групі показники зросли на 15 %.

Порівняння результатів даних констатувального та контрольного етапів експериментальної роботи подано в таблиці 2.5

Таблиця 2.5. Порівняльні дані результатів вибору шляхів вирішення дітьми старшого дошкільного віку проблемних ситуацій під час констатувального та контрольного експерименту

Група	Проблемні ситуації	Вибір дітьми старшого дошкільного віку шляхів вирішення проблемних ситуацій			
		Вірний		Невірний	
		Конст.експ.	Контр.експ.	Конст.експ.	Контр.експ.
ЕГ	А	70 %	80 %	30 %	20 %
	Б	75 %	85 %	25 %	15 %
	В	60 %	80 %	40 %	20 %
	Г	60 %	80 %	40 %	20 %
	Д	80 %	85 %	20 %	15 %
КГ	А	73 %	85 %	27 %	15 %
	Б	70 %	75 %	30 %	25 %
	В	65 %	75 %	35 %	25 %
	Г	57 %	80 %	43 %	20 %
	Д	85 %	80 %	15 %	20 %

Наступним кроком контрольного етапу експерименту було проведення педагогічного спостереження за відносинами дітей та батьків у ранкові та вечірні години, а також бесіди з вихователями, анкетування батьків з метою детального визначення рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих.

Діти самостійно, без допомоги дорослих, почали оцінювати поведінку однолітків з дорослими, висувати свої судження. Наприклад, Каміла Б.: «Ти не поважаєш свого тата – просити щось купити взагалі негарно, може в нього грошей немає». В результаті попередньо проведеної роботи серед дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи зросла кількість

використання пестливих форм стосовно батьків, підвищився інтерес до емоційного стану близьких дорослих, спостерігалось зростання проявів турботи по відношенню до дорослих.

Вживання пестливих слів під час спілкування з батьками (іншими дорослими) в експериментальній групі набуло масового характеру, що підтвердилося в результаті бесід з вихователями, 80 % батьків експериментальної групи відповіли, що діти часто або майже постійно вживають пестливі форми, причому крім пестливих форм іменників «татусь», «мамуля», «дідусь», «бабуся» в словнику дітей з'явилися слова «кицюня», «сонечко», «бабусенька», «бабулечка», «дідусю» та ін. 20 % дітей цієї групи, за результатами анкетування батьків, вживають пестливі форми рідко, найчастіше у хвилини піднесеного настрою.

За даними анкетування батьків дещо підвищився рівень слухняності серед дітей експериментальної групи, хоча високий рівень слухняності батькам притаманний лише 13 % дітей цієї групи, на 47 % збільшилася група дітей, які на вимогу близьких дорослих хоча капризують, але погоджуються, після певних пояснень та вмовлянь. Завдяки проведеній роботі на 40 % зменшилася група дітей 6-го року життя, що рідко проявляють слухняність, намагаються зробити по-своєму, іноді присутні прояви бунтарства, істерик.

У результаті впровадження в освітній процес педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих засобами української казки. Було зафіксовано зміни рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих за когнітивним, емоційним та поведінковим компонентами в порівнянні між експериментальною та контрольною групами. Отримані результати засвідчили нижчий рівень сформованості всіх компонентів шанобливого ставлення до батьків у дітей контрольної групи, що показано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6. Рівні сформованості шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до батьків засобами української казки, %

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий	2 %	10%	3%	5 %
Достатній	3 %	73 %	5 %	30 %
Середній	25 %	13 %	25 %	55 %
Низький	70 %	4 %	67 %	10 %

Отже, під час експериментального дослідження доведено ефективність застосування педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих, що спирається на високий виховний потенціал відповідних українських казок. Аналіз результатів проведеної роботи свідчить про позитивні зміни, що відбулися в експериментальній групі в порівнянні з контрольною.

Висновки до розділу 2

1. Діагностували критерії, показники та з'ясували рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих. Відповідно до критеріїв оцінка сформованості шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до батьків здійснювалася за чотирьома рівнями.

На основі критеріїв та показників було схарактеризовано рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків (високий, достатній, середній, низький).

2. Одержані дані формувального етапу експерименту дали змогу пересвідчилися у тому, що успішність роботи значною мірою залежить від дотримання вихователем педагогічних умов та врахування особливостей використання української казки в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. У взаємодії з дорослими та усвідомленому виховному процесі в сім'ї формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих засобами української казки дозволить розвивати креативність, творчі здібності, культуру мовлення та моральні якості особистості дитини.

3. Аналіз ефективності впровадження педагогічних умов формування шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до батьків свідчить про позитивні зміни, що відбулися в експериментальній групі в порівнянні з контрольною. Впровадження педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих спирається на високий виховний потенціал відповідних українських казок.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для формулювання таких *висновків*:

1. З'ясовано сутність процесу формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки.

У ході дослідження за допомогою теоретичних методів аналізу, порівняння, узагальнення наукових джерел нами було уточнено поняття «шанобливе ставлення» стосовно дітей старшого дошкільного віку як вияв поваги, що ґрунтується на індивідуальних моральних чеснотах чи якостях особистості, до якої це ставлення виявляється. Відповідно до вікових особливостей дітей старшого дошкільного віку, поняття «шанобливе ставлення» пов'язується в дослідженні з такими якостями, як турбота, ввічливість, слухняність, співпереживання.

2. За допомогою вивчення та узагальнення педагогічного досвіду, систематизації та узагальнення теоретичних та емпіричних даних виявлено та обґрунтовано педагогічні умови формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків засобами української казки, а саме: створення розвивального середовища у закладі дошкільної освіти з метою забезпечення позитивного емоційного фону сприймання вихованцями морального змісту казок; систематичне збагачення знань дітей старшого дошкільного віку змістом казок морального спрямування; залучення дітей до практично зорієнтованої діяльності в контексті творчої інтерпретації казкових сюжетів з подальшою поведінковою проекцією.

Під час формулювання педагогічних умов ми використовували етапи формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до батьків (*перший етап* – інформаційний; *другий етап* – репродуктивно-діяльнісний; *третій етап* – творчий), форми та методи (читання українських

казок, переказування, малювання, бесіди; заняття, бесіди, придумування початку, середини або кінцівки казки, моделювання української казки.).

3. Використовуючи діагностичні методи (бесіда, анкетування), педагогічний експеримент, виокреслено критерії шанобливого ставлення: когнітивний, емоційний, поведінковий. Визначено критерії та показники сформованості досліджуваної якості у дітей старшого дошкільного віку: *когнітивний; емоційно-почуттєвий; творчо-діяльнісний.*

На основі критеріїв та показників за допомогою систематичного спостереження, аналізу продуктів творчої діяльності дітей ми визначили рівні сформованості шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до батьків (високий, достатній, середній, низький).

4. Під час експериментального дослідження доведено ефективність застосування педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку шанобливого ставлення до дорослих, що спирається на високий виховний потенціал відповідних українських казок.

На констатувальному етапі дітей з високим рівнем сформованості шанобливого ставлення дітей старшого дошкільного віку було виявлено – 3%, з достатнім рівнем – 5%, середній рівень має 25% дітей і низький рівень має аж 67% дітей. Після впровадження педагогічних умов, на контрольному етапі, рівень шанобливого ставлення дітей змінився, високий рівень мають 10% дітей, дітей з достатнім рівнем – 70%, середній рівень мають 15% дітей, а з низьким рівнем – 5% дітей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми.

Подальшого вивчення потребують питання моральної свідомості, оцінювальних суджень дітей старшого дошкільного віку до батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. *У чому сутність гуманних взаємин батьків і дітей?* Рідна школа. 2001. № 3. С. 33-36.
2. Алексєєнко Т. *Щире батьківське слово.* Сім'я. 1997. № 5. С. 6-7.
3. *Базовий компонент дошкільної освіти.* Дошкільне виховання. 2012. № 1. С. 6-9.
4. *Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»* наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. К.: Світич, 2008. С. 430.
5. Бакиєва Д. Д. *Воспитание уважения к старшим у детей 6-7 лет в условиях семьи и детского сада.*: автореф. дис. канд. пед. наук: М., 1976. С. 24.
6. Бех І. Д. *Виховання особистості: підручник.* І. Д. Бех. К.: Либідь, 2008. С. 848.
7. Бех І. Д. *Формувати у дитини почуття цінності іншої людини.* Педагогіка толерантності. 2001. №2. С. 16–23.
8. Белєнька Г. В. *Здоров'я дитини – від родини.* К.: СПБ Богданова А. М., 2006. С. 220.
9. Белєнька Г. В. *Навчання через казку.* Дошкільне виховання. Палітра педагога. 2004. № 1. С. 14-17.
10. Белєнька Г. В. *Підготовка вихователів до роботи з дітьми шостого року життя.* Особливості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвід, знахідки. К.: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2004. С. 7-9.
11. Богуш А. М. *Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку.* Одеса.: ПНЦ АПН України, 2002. С. 239.
12. Боришевський М. Й. *Моральні переконання та їх формування у дітей.* К., 1979. С. 48.
13. Бочкарева А. П. *Создание образов детьми шестого года жизни под влиянием художественной книги и картины:* Автореферат дис. канд. пед. наук: 19.00.07 М., 1982. С. 18.
14. Бріцина О. Ю. *Українська народна казка.* К.: Наук.думка, 1989. С. 21.

15. Васильєва С. А. *Психологічні засади виховання шанобливості у старших дошкільників у дошкільному навчальному закладі*. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук.пр. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; редкол.: Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л., Безпалько О. В. [таін.]. К.: Київ. ун-т ім.Б. Грінченка, 2013. № 20. С. 23-27.

16. *Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000* уклад.та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII.С. 1728.

17. *Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ: методичний посібник*. Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай: за заг. ред. Н. Гавриш. Х.: Мадрид, 2015. С. 220.

18. *Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб.* О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук таін.2-ге вид. К.: Каравелла, 2009. С. 400.

19. *Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников* [под ред. Виноградовой А. М.]. Изд. 2-е. М.: Просвещение, 1989. С. 96.

20. Гавриш Н. В. *Художнє слово і дитяче мовлення*. К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. С. 128.

21. Гончаренко А. М. *Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників: автореф. дис...канд. пед наук: 13.00.08 – дошкільна педагогіка*. К., 2003. С. 22.

22. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник*. К.: Либідь, 1997. С. 376.

23. *Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років*. Наук.керів. В. О. Огнев'юк. К.: Київ.ун-т ім.Б. Грінченка, 2012. С. 492.

24. *Емоційний розвиток дитини*. Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. К.: Мікрос-СВС, 2003. С. 112.

25. *Енциклопедія освіти*. Акад. пед. наук України; гол.ред. В. Г. Кремінь. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 1040.

26. *Закон України «Про дошкільну освіту»* [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/page>.

27. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page6>.

28. Запорожец А. В. *Психология восприятия ребенком-дошкольником литературного произведения*. Избр. психологич. труды: в 2-х т. М.: Педагогика, 1986. С. 296.

29. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. *Практикум по сказкотерапии*. СПб., 2000.

30. Казимирская Е. С. *Сказкотерапия для малышей*. 2-е изд. Мозырь: Белый ветер, 2010. С. 65.

31. Карпинская Н. С. *Художественное слово в воспитании детей*. М.: Педагогика, 1972. С. 150.

32. Калошина И. П. *Психология творческой деятельности: Учеб.пособие для студ. вузов*. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. С. 432.

33. Колунова Л. А. *Сказки старших дошкольников*. Детское творчество. [под ред. З. В. Лиштван]. Ростов-на-Дону, 1972. С. 54-61.

34. Коменский Я. А. *Материнская школа или о заботливом воспитании юношества в первые шесть лет*. Избр. пед. соч. [под ред. А. И. Пискунова]. М.: Педагогика, 1982. Т.1. С. 211-213.

35. Кононко О. Л. *Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»* (нова редакція). Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. С. 452.

36. Косенко, Ю. М. *Взаємодія вихователів і батьків у забезпеченні соціально-особистісного розвитку дитини дошкільного віку*. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 2013. С. 199-204.

37. Коцюбинський М. М. *Десять робітників (збірка)*. К.: Веселка, 1982. С. 12.

38. Кравченко, Т. В. *Сім'я і її вплив на соціалізацію дитини*. Педагогіка і психологія, 2009. С. 32-42.

39. *Краткий психологический словарь*. [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. Р-на-Д.: Феникс, 1998. С. 512.

40. *Крок за кроком в Україні: Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів.* Л. В. Артемова, О. І. Кульчицька, Н. М. Голота, Г. В. Сухорукова; за заг. ред. С. Чередниченко. К.: Кобза, 2003. С. 384.

41. Крутій К. Л. *Предметно-розвивальне середовище як чинник супроводу діяльності дітей.* Дошкільна освіта. 2008. № 2 (20). С. 9-20.

42. Крюкова С. В. *Удивляюсь, злюсь, боюсь, хвастаюсь и радуюсь.* Программы эмоционального развития детей дошкольного и младшего школьного возраста. М.: Генезис, 1999. С. 198.

43. Кузьменко В. У. *Психолого-педагогічні основи розвитку індивідуальності дитини від 3 до 7 років:* автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.07. НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2006. С. 41.

44. *Летячий корабель.* Збірка казок. К.: Грані-Т, 2007. С. 56.

45. Локк Дж. *Сочинения в трёх томах:* Т. 3. М.: Мысль, 1988. С. 668.

46. Лук'яненко Ю. М. *Проблема формування шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до дорослих у контексті історико-теоретичного аналізу.* Зб. наук. пр. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін. Суми, 2020.

47. Лук'яненко Ю. М. *Українська казка як засіб формування шанобливого ставлення до дорослих дітей старшого дошкільного віку.* Зб. наук. пр. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи. Суми, 2020.

48. Люблинская А. А. *Система отношений – основа нравственной воспитанности личности.* Вопросы психологии. 1983. № 2. С. 74-79.

49. Люблинская А. А. *Учителю о психологии младшего школьника: пособие для учителя.* М.: Просвещение, 1977, С. 224.

50. Макаренко А. С. *Книга для родителей.* Ленинград: Лениздат, 1981. С. 319.

51. Машовець М. А. *Батьки не продаються.* Родинне виховання: сучасні підходи [упорядники: Т. Вороніна, О. Мельник]. К.: Шк. світ, 2010. С. 6-10.

52. Машовець М. А. *Учіть дитину любити маму.* Дошкільне виховання. 2003. № 5. С. 28-30.

53. Мироненко О. Руссо Жан-Жак. *Політична енциклопедія*. Ред. кол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С.646.
54. Монке О.С. *Українська література для дітей дошкільного віку*. Одеса, 2010. С. 349.
55. *Морально-эстетические проблемы творчества* [под ред. Л. Т. Левчук]. К.: Вища школа, 1981. С. 184.
56. Муляр Н. *Ціннісні орієнтації української родини у морально-етичному вихованні дитини*. Молодь і ринок. 2009. № 9. С.119-124.
57. Мясичев В. Н. *Психология отношений* [под ред. А. А. Бодалева]. М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. С. 356.
58. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки* [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf.
59. *Новий тлумачний словник української мови*. У 4-х т. Укл. Яременко В. В., Сліпушко О. М. К.: Аконт, 1999. Т.3. С. 927.
60. Островська Л. Ф. *Сімейне виховання дошкільників*. К.: Рад. школа, 1997. С. 142.
61. *Педагогический словарь: в 2-х т.* [под ред. Воловникова Г. М., Геншоровской Л. И.]. М., 1960. Т.2. С. 493.
62. *Педагогічний словник* [за ред. М. Д. Ярмаченка]. К.: Пед. думка, 2001. С. 516
63. Пезешкиан Н. *Торговец и попугай*. Восточные истории и психотерапия. М., 2014. С. 168.
64. Пентилюк М. *Виховний потенціал сім'ї: традиції, реалії та перспективи*. Рідна школа. 2010. № 12. С. 74.
65. Петренко О.Б. *Роль казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статті (на матеріалі спадщини Василя Сухомлинського)*. Збірник наукових праць "Педагогічні науки". 2009. № 53. С. 430.

66. *Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: Навчальний посібник.* К.: ІЗМН, 1996. С. 204.
67. Піроженко Т. О. *Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини: автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00. 07.* Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2004. С. 40.
68. Поніманська Т. І. *Дошкільна педагогіка: навч. посіб.* К.: Академвидав, 2008. С. 456.
69. Поніманська Т. І. *Виховання людяності (до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»).* К.: Міленіум, 2008. С. 136.
70. Приходько Ю. О. *Формування позитивних взаємин у дитячому колективі.* К., 1987. С. 168.
71. Рейпольська О. Д. *Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник.* К.: «Імекс-ЛТД», 2013. С. 260.
72. Рогальська І. П. *Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія.* Київ: Міленіум, 2008. С. 400.
73. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии: В 2 т.* М.: Педагогика, 1989. Т.1. С. 480.
74. Русова С. Ф. *Вибрані педагогічні твори.* К.: Освіта, 1996. С. 304.
75. Русова С. Ф. *В оборону казки. Сільська школа.* 2001. № 6. С. 11.
76. *Словник української мови.* К.: Наукова думка, 1970. Т. 11. Х-Ь (Ред. тому С. І. Головащук, 1980). С. 700.
77. Стеблин – Каменский М. И. *Пространство и время в эддических мифах,* 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ulfdalir.ru/literature/311/314>
78. Сурмило О. А. *Вивчення педагогічних умов використання казки як засобу морального виховання старших дошкільників.* Психолого-педагогічні науки. 2014. № 5. С. 181.
79. Сухомлинский В. А. *О воспитании.* М.: Политиздат, 1973. – С. 272.
80. Сухомлинский В. А. *Сердце отдаю детям; Рождение гражданина.* Кишинев: Лумина, 1979. С. 622.

81. Сухомлинський В. О. *Рідне слово*. Вибрані твори: У 5-ти т. К.: Рад. шк., 1977. Т.3. С. 670.
82. Тарасенко Г. С. *Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*: навч.-метод. посіб. К.: Слово, 2010. С. 318.
83. Терещенко О. П. *Виховання чуйності у старших дошкільників як психолого-педагогічна проблема*. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. Вип. № 4. С. 138–140.
84. Титаренко Т. М. *Нравственное воспитание дошкольников в семье*. К.: Рад. шк., 1985. С. 95.
85. Титаренко Т. М. *Психологические факторы, влияющие на эмоциональное отношение дошкольников к моральным нормам. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье*. М.: Педагогика, 1987. С. 22–39.
86. Ушинский К. Д. *Избранные педагогические сочинения*: В 2-х т. М.: Педагогика, 1974. Т. 1: Теоретические проблемы педагогики. С. 584.
87. Ушинский К. Д. *Человек как предмет воспитания: Опыт пед. антропологии*. Избр. Пед. сочинения. М.: Просвещение, 1974. Т.1. С. 328.
88. Федорова М. *Формування культури поведінки у старших дошкільнят*. Дошкільне виховання. 2002. № 12. С. 8–9.
89. Федорченко, Г. М. *Василь Сухомлинський. Любов до рідного слова*. Хрестоматія. Навч. посіб. Переяслав-Хмельницький: СКД, 2008.
90. Франко І. Я. *Твори: У 50-ти т. Т. 26*. К.: Наук. думка, 1981. С.143.
91. *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки*: Навч. посіб. К.: Вища шк., 2004. С. 511.
92. *Чарівний промінь: казки про природу для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку*. Сімферополь: Таврія, 2005. С. 408.
93. Чепіль М. *Ідея доброї любові у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського*. К.: Молодь і ранок, 2012. № 1. С. 176.

94. Чернега Н.С. *Морально-етичне виховання дітей дошкільного віку*. Адаптована програма щодо морально-етичного виховання дітей дошкільного віку. Сквиря: Джерело, 2009. С. 40.

95. Щербакова К. Й. *У сім'ї росте дитина*. К.: Неопалима купина, 2006. С. 240.

96. *Эстетическое воспитание в детском саду: пособие для воспитателя детского сада*. М.: Просвещение, 1985.С. 207.

97. Kohlberg L. *He Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment*.Journal of Philosophi. 1973. Vol. 70. № 18. S. 630-646.

ДОДАТКИ

Додаток А

Запитання для дітей старшого дошкільного віку щодо визначення рівнів сформованості шанобливого ставлення до батьків:

1. Що означає шанобливо ставитися до батьків?
2. Чи шанобливо ставишся ти до своїх батьків?
3. Як ти це робиш? Як батьки знають, що ти до них шанобливо ставишся?
4. За що ти шанобливо ставишся до своїх батьків?
5. Що ти робиш, коли хтось з батьків хворіє, приходить втомлений або має поганий настрій?

Проблемні ситуації

Ситуація А

Тато прийшов додому чимось схвильований. Петрик дістав швиденько нову гру і просить татка пограти з ним. Але засмучений тато відмовився, пояснивши, що в нього неприємності. Тоді Петрик почав смикати його, тупотіти ногами, кричати, щоб привернути до себе увагу.

Чи правильно вчинив хлопчик?

Щоб ти зробив на місці Петрика?

Ситуація Б

Коля з мамою пішов до нового супермаркету. Там він побачив великий іграшковий джип, що сам міг їздити по кімнаті, в машині відчинялися дверцята, ззаду кріпилося запасне колесо, а в горі сирена. Колі дуже сподобався автомобіль, але мама пояснила, що це дуже дорога іграшка і в них немає на неї грошей. Тоді Коля схопив машину, впав на підлогу і почав голосно плакати.

Чи правильно поведив себе хлопчик?

Як треба поводити себе в таких ситуаціях?

Ситуація В

Тато, мама і Роман їхали до зоопарку на новому красивому автобусі. Поїздка була такою довгою, що у Романа почали боліти ноги. На зупинці вийшли пасажери і звільнилося одне місце. Хлопчик швиденько зайняв вільне місце і почав дивитися у вікно.

Чи правильно вчинив Роман?

Як би ти вчинив на його місці?

Продовження додатку Б

Ситуація Г

В дитячому садочку Катя пригостила Максимку великою шоколадною цукеркою. Максим спочатку хотів залишити цукерку мамі, потім відкусив шматочок, але цукерка була такою смачною, що Максим невтримався, і з'їв навіть той шматочок, що спочатку залишив мамі.

Як би ти вчинив на місці Максима?

Ситуація Д

Оленка дуже любила свою бабусю, слухалась її. Батьки Оленки іноді дозволяли собі в присутності доньки не погоджуватися з бабусею, голосно розмовляти з нею. В 5-6 років Оленка також почала розмовляти з бабусею голосно, в розмові вживала такі вислови: «Ще ти мені будеш говорити?», «Мовчала б собі, я краще тебе знаю» і т.д.

Чи можна так розмовляти з дорослими?

Як потрібно вправляти поведінку Оленки?

Анкета для дорослих

1. Чи слухняна Ваша дитина?

- а) так
- б) ні
- в) інколи
- г) важко відповісти

2. В чому виявляється слухняність?

- а) швидко реагує на зауваження і погоджується з вимогою батьків
- б) капризує, але погоджується з Вашою вимогою (після вмовлянь)
- в) з Вашою вимогою погоджується рідко, сперечається, намагається зробити по-своєму; іноді бувають прояви істерії

3. Чи привітна дитина з Вами у спілкуванні?

- а) привітна постійно, часто у спілкуванні вживає пестливі слова;
- б) привітна, коли намагається чогось досягти.

4. Чи вживає дитина у зверненні до Вас пестливі слова? Які саме?

- а) майже постійно
- б) рідко

5. При яких обставинах найчастіше дитина виявляє співчуття до Вас?

- а) коли бачить сльози
- б) в різних життєвих ситуаціях: під час хвороби когось із батьків, пригніченого настрою
- в) коли на необхідність виявлення співчуття вкажуть інші.

Тексти українських та авторських казок з формування шанобливого ставлення у дітей старшого дошкільного віку до дорослих засобами української казки

Про матір-зозулю

Жила в одному далекому селі бідна вдова. І було в неї чотири сини, один за одного краший. Та спіткало їх велике горе: захворіла мати, лежить сама в хатині, й нікому навіть води подати.

От прийшов з поля найстарший син та й каже мамі суворим голосом, чому вона не приготувала обіду. А бідна мати зітхнула важко і каже:

– Подай, синочку, мені скляночку водички, може, я вип'ю та здужаю піднятись.

Розсердився старший син – не звик мамі допомагати. Грюкнув дверима й пішов.

Так само зробили й два середні брати. Залишилась у матері надія на найменшого сина, котрий десь забарився. Та от він повернувся додому і ще з порога крикнув:

– Мамо, подавай їсти!

А як побачив, що мати не підіймається з постелі, розсердився:

– Чого це ти й досі їсти не зварила?

– Синку, – каже мати, – я нездужаю. Подай мені склянку води!

Молодший син грюкнув дверима й вийшов надвір.

Зайшли ввечері сини до хати й бачать, що у матері виростають крила й покривається вона зозулиним пір'ям. А на ранок перетворилася вона зовсім у зозулю, випорхнула у вікно. Стали сини їй у слід плакати, прощення просити, каятись. Та почули тільки її останні слова:

– Ку-ку! Ку-ку! Ку-ку!

Батько та син

Був собі батько, а в нього один син. От як став батько вже старий, так перестав його син поважати і жаліти так, як слід старого батька.

Одного разу почали вони молотити і син на сніданок нарізав беззубому батькові самих шкуринок, а собі брав м'якушку. Встав батько з-за столу голоднісінький, одначе пішов – таки молотити.

Як стало вже сонечко на обід, син і кличе батька обідати.

– Почекай, сину, – сказав йому батько, – бо ще їсти не хочеться.

Почекав син трохи, а їсти дуже хоче; от він і кличе вдруге батька; а батько знову і каже:

– Та щось їсти не хочеться.

Вже й сонце з обіду звертає, а вони все ще не йдуть обідати. Дивується син, що батько й досі не йде обідати, та й питає:

– Чому це ви, тату, й досі не голодні? А в мене аж шкура болить – їсти хочеться.

– А тому, – сказав йому батько, – що їв шкуринки, а в шкуринці увесь хліб; м'якушка ж все одно, що й трава, в ній сили немає...

З тої пори став син собі шкуринку залишати, а батькові м'якушку. А тому так і треба було.

*Українські авторські казки***Сьома дочка***В. Сухомлинський*

Було у матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулася додому аж через місяць. Коли мати ввійшла до хати, дочки одна за одною почали говорити, як вони скучили за матір'ю.

– Я скучила за тобою, немов маківка за сонячним променем, – сказала перша дочка.

– Я ждала тебе, як суха земля жде краплину води, – промовила друга дочка.

– Я плакала за тобою, як маленьке пташеня плаче за пташкою, – сказала третя.

– Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, – щебетала четверта.

– Ти снилась мені, як троянді сниться краплина роси, – мовила п'ята.

– Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, – сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матері взуття й принесла їй води в мисці – помити ноги.

Стара, стара вишня*В. Сухомлинський*

Недалеко від нашої хати росла вишня. Стара-стара, вже половина гілок зовсім засохла, а на половині ще родили – ой які ж смачні ягоди! Запам'яталося: весною зацвіла тільки одна гілка. Батько хотів зрубати вишню, бо вмирає ж вона...

Та мати сказала: – Не треба рубати. Цю вишню посадив ще твій дідусь. Хай вродять вишні на оцій гілці... Вродили востаннє вишні. Зібрала мама кісточки та й посадила в землю. Виросли з тих кісточок молоденькі вишні. Стара вишня засохла, а молоді вже цвітуть і плодоносять.

Двоє мишенят

Н.Федько

Жили собі двоє мишенят Бім і Бом у своїх невеликих чепурненьких будиночках. Але якось знявся сильний вітер і зруйнував будиночок Біма. Засумував Бім, де йому тепер жити? Побачив Бом, що трапилося і сказав Біму: «Не сумуй, ми збудуємо тобі новий будиночок, а поки що поживи у мене». Бом привів Біма до свого будиночка, напоїв гарячим чаєм, вклав у ліжечко. Наступного дня вони удвох почали будувати новий будиночок.

Доброта

Н.Федько

Жив собі маленький хлопчик. Одного разу він запитав у мами: «Що таке доброта?». «Ти ще маленький, підростеш – знатимеш», – сказала мама.

Але хлопчик був дуже нетерплячий, він хотів швидко про все дізнатися. Тому він вирішив запитати ще у кого-небудь. Неподалік від будиночка він побачив знайому дівчинку, яка намагалася зняти повітряну кульку, що зачепилася за гілку дерева.

– Допоможи мені, будь ласка, – попросила дівчинка.

– Мені ніколи, я хочу дізнатися, що таке доброта, – відповів хлопчик.

– А я знаю, що таке доброта, мені мама часто розповідає, про добрих людей.

– Розкажи мені, - попросив хлопчик.

– Зніми спочатку кульку, – відповіла дівчинка.

Хлопчик заліз на дерево і зняв кульку.

– Ось ти і зробив добре діло, це і є доброта. Так просто, – здивувався хлопчик.